

D. 96

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXIX

Neşir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXIX

İstanbul - 2007

DİVAN-I HÜMAYUN TERCÜMANLARI VE OSMANLI KÜLTÜR VE DİPLOMASİSİNDEKİ YERLERİ

Bilgin AYDIN*

Divan-ı Hümayun tercümanları, Osmanlı yönetiminde belge tercüme eden resmi görevliler olmanın çok ötesinde kendilerine tanınan yetkiler çerçevesinde Osmanlı diplomasi münasebetlerinin yürütülmesi ve Osmanlı dış politikasının şekillenmesinde başlıca rol oynamış ve Batı dillerinden çevirdikleri eserlerle de Osmanlı kültürüne önemli katkılarda bulunmuş bir zümredir. Divan-ı Hümayun tercümanlığının, tercümanların din ve milliyetlerine göre; gayr-ı müslim tercümanlar, mühtedi tercümanlar, Fenerli Rum tercümanlar ve Tercüme Odası'ndan yetişen müslüman tercümanlar şeklinde dört dönem halinde incelendiği bu makalede öncelikle divan tercümanları hakkında bulunabilen arşiv kayıtlarından hareketle müessesenin tarihi gelişimi üzerinde durulmuş ve bazı kaynaklarca baş tercümanlar olarak tanımlanan şahısların hayatları hakkında yeni belge ve bilgilere yer verilmiştir.

Giriş

Osmanlı tarihi boyunca üstlenmiş olduğu mühim siyasi ve idari rollere rağmen, Divan-ı Hümayun tercümanlığı Osmanlı tarihçiliğinde hak ettiği ölçüde ilgi görmemiş ve tercümanlık müessesesinin doğuşu ve gelişimini bir bütün halinde inceleyen ve tercümanların hayatlarını anlatan monografik çalışmalar da henüz yapılmamıştır. Bu ilgisizlik sebebiyle, bugün hala Divan-ı Hümayun tercümanlarının tam bir listesine bile sahip değiliz. Hammer ve Uzunçarşılı gibi tarihçiler eserlerinde genel hatlarıyla tercümanlık müessesesine temas etmiş ve Hammer tercümanların bir listesini yayınlamışsa da bu tarihçilerin yararlandıkları

---

* Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

kaynakların konu hakkındaki yetersizliği ve tercümanlık müessesesinin yapısını aydınlatacak tarihi dokümanın olmayışı, yeni araştırmaları zaruri kılmıştır.

Müessese hakkında sınırlı sayıdaki araştırmalardan ilki Cengiz Orhonlu'ya aittir. *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddede¹ konuyu etraflı bir şekilde ele alan Orhonlu, çeşitli araştırmalara ve muhtelif arşiv belgelerine dayalı olarak müessesenin gelişimi üzerinde durmuş ve bazı Divan tercümanlarının hayatlarına dair bilgi vermiştir. Kanuni döneminde Osmanlı bürokrasisinin yapısını inceleyen Jozef Matuz, araştırmasında dönemin önde gelen tercümanlarının hayatlarına da temas etmiştir.² Gilles Veinstein de "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu" adlı makalesinde³ Osmanlı Devleti'nin tercüman istihdamında izlediği siyaseti tenkidi bir yaklaşımla değerlendirmiş ve tercümanların Osmanlı siyasetindeki menfi rolü üzerinde durmuştur.

Tercümanlar hakkında genel değerlendirmeler içeren bu araştırmaların dışında özellikle Tercüman Yunus hakkında dikkate değer iki araştırma yapılmıştır. Doğu Dilleri Okulu'nun ikiyüzüncü kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde IFEA ve INALCO tarafından düzenlenen *Istanbul et les langues orientales* adlı konferansta, (İstanbul, 29-31 Mayıs 1995) Jean-Louis Bacque-Grammont, Tercüman Yunus'un hayatını anlatan bir tebliğ vermiştir.⁴ Jayne L. Warner de "Tribute to a Translator" adlı makalesinde⁵ Tercüman Yunus'un Draman'da yaptırmış olduğu camiyle ilgili bilgi verirken onun hayatı hakkında da pek çok yeni bilgiye yer vermiştir.

Tercümanlık müessesesinin tarihi gelişiminin Osmanlı arşiv belgelerine ve yukarıda zikredilen araştırmalara dayalı olarak inceleneceği bu çalışmada, II. Murat döneminden itibaren adları tesbit edilebilen bazı tercümanların hayatlarına da

¹ Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, c. XII, s. 175-181.

² "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymans des Prächtigen", *Südost-Forschungen*, XXXIV, (1975), ss. 26-60.

³ *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 6, Ankara 1999, s. 256-263.

⁴ "A propos de Yûnus Beg, *Baş Tercümân de Soliman le Magnifique*" *Istanbul et les langues orientales, Actes du colloque organisé par l'IFEA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'Ecole des Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, Paris, L'Harmattan 1997, s. 23-39.

⁵ *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman*; Edited by Jayne L. Warner, Syracuse University Press, İstanbul 2001, c. 1, s. 343-356.

temas edilecektir. Konunun Divan-ı Hümayun tercümanlarıyla sınırlandırıldığı bu araştırmada, elçilik, mahkeme ve eyalet tercümanlarına değinilmemiştir.

Divan-ı Hümayun tercümanları

Osmanlılarda tercümanlığın resmi bir görev olarak ne zaman tesis edildiği bilinmemektedir. Daha Orhan Gazi döneminden itibaren Bizans'la kurulan siyasi ilişkiler ve yürütülen diplomasi faaliyetleri dolayısıyla resmi bir sıfatı olsun veya olmasın tercümanlık vazifesini icra edecek kimselere ihtiyaç duyulduğuna ve Osmanlı Devleti tarafından XIV. yüzyılda hıristiyan devletlere verilen ahidnamelerin Yunanca yazılmış olması dolayısıyla da⁶ devlet bürokrasisinde bu dili bilen kimselerin istihdam edildiğine şüphe yoktur. Fakat Osmanlı Devleti'nin Bizans ve diğer İtalyan devletleriyle olan resmi temaslarının XIV. yüzyıl boyunca nasıl cereyan ettiği ve tarafların kimler aracılığıyla ve hangi dilleri kullanarak bu görüşme ve yazışmaları gerçekleştirdikleri meçhul kalmıştır.

Osmanlı sultanları XV. yüzyılın ilk yarısında yabancı elçilerle olan görüşmelerini muhtemelen resmi bir sıfatı haiz olmayan gayr-ı müslim tercümanlar aracılığıyla gerçekleştiriyorlardı.⁷ II. Murat döneminde Edirne'ye gelen

⁶ Batı devletleriyle yapılan yazışmalarda Yunanca (Rumca), Latince, Hırvatça, İtalyanca gibi Batı dilleri kullanılıyor ve bu dilleri bilen tercümanlara ihtiyaç duyuluyordu. (Fuat Köprülü, "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, 1931, s. 262). Divan-ı Hümayun'da, Dubrovnik tarafından verilen haraçların hüccetleri Türkçe ve Hırvatça, Venediklilere ve nadiren Raguzalılara verilen ahidnameler Latince ve Hırvatça yazılıyordu. (Ahmed Refik, "Dr. Friedrich Kraelitz, *Osmanische Urkunden in Türkischer-Sprache*, Wien 1922", *TOEM*, II/79 (Mart 1340), s. 122-3). II. Bayezid zamanında da Slavca buyuruldular kaleme alındığı görülmektedir. 906/1500 senesinde Sadrazam Ahmed Paşa tarafından Ragusa Cumhuriyetine gönderilen buyuruldu da Slavca yazılmıştı. Fatih Sultan Mehmed Galata'yı alıp Ceneviz idaresine son verdiği zaman Galata halkına verdiği ahidname Rumca yazılmış ve Zaganos Paşa tarafından imzalanmıştı. Osmanlı Devleti tarafından XIV. Yüzyılda ve XV. Yüzyılın ilk yarısında hristiyan devletlere verilen ahidnamelerin Yunanca yazılmış olduğu bilinmektedir. Fakat ilk ahidnamelerin asılları kaybolmuş günümüze bunların İtalyanca ve Latince çevirileri ulaşmıştır. Melek Delilbaşı, *Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnameler ve Nameler (XIII-XV. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1980, s. 79; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1980, s. 226.

⁷ Jorga bu tür tercümanlık görevlerinde genelde yahudilerin istihdam edildiklerini belirtir. (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, c. I, s. 407). Yahudilerin devlete bağımlı olmadan tercümanlık yaptıkları bilinmektedir. 1594'te yabancı elçilere tercümanlık yapmakla ün kazanmış Salomone Usche-Hebrea isimli bir yahudinin elçilere saray hakkında bilgi verdiği ve zaman zaman

Bertrandon de la Broquiere'nin anlattığına göre, 1423 yılında Milan dükasının özel sefaret göreviyle Osmanlı sultanına gönderdiği Sir Benedikto, Sultan Murat ile görüşmesini bir yahudi tercüman aracılığıyla yapmış ve sultanının itimadını kazanmış olan bu yahudi, tarafların konuşmalarını Türkçe ve İtalyanca olarak tercüme etmiştir.⁸ Broquiere bu yahudi hakkında daha fazla bilgi vermediği için onu devlet tercümanı olarak tanımlamak veya kendisine resmi bir sıfat izafe etmek hayli güçtür. Fakat meşhur tarihçi Jorga'nın Bizans tarihçisi Dukas'tan naklettiği bir rivayet II. Murat döneminde bir divan tercümanının mevcudiyetini kesinleştirmektedir. Bu kayıt bize 1430 yılında Curac isimli bir Sırp'ın Osmanlı Devleti adına Slavca ve Rumca yazışmalar yaptığını haber vermektedir.⁹ Yine Ducas'ın bildirdiğine göre II. Murat'ın Mihail Pillis adında bir Rum katibi vardı. II. Murat adına Arapça ve Rumca yazışmaları yürüten Pillis, Efesli bir hıristiyan aileye mensuptu.¹⁰ Eserlerde katib ünvanıyla anılan Pillis'in de tercüman olması kuvvetle muhtemeldir.

Fatih döneminde ise Bizans menşeli bir tercümanın Fatih'in sarayında görev yaptığı bilinmektedir. Fatih, bazı Bizanslı bürokrat ve memurları devlet görevlerinde istihdam etmişti. Bunlar arasında İstanbul'un fethinden önce Fatih'in hizmetine girmiş olan Dimitri Kyritzis isimli bir tercüman da bulunuyordu. Henüz tahta geçmediği bir dönemde, 1446 yılında Yunus Karaca'yı elçilik göreviyle İstanbul'a gönderen Fatih Mehmed, Kyritzis'i de bu görüşmelerde tercüman olarak sefirin refakatine vermişti.¹¹ Kyritzis Fatih'in İstanbul'u fet-

---

da Osmanlı sarayını elçiler hakkında bilgilendirdiği ifade edilmektedir. Salomone'un İngiliz elçisi Sir Edward Barton'a Şubat 1595'te yazdığı bir mektup, onun bu konudaki faaliyetlerini belgelemektedir. Gülgün Üçel Aybet, *Avrupa Seyyahlarının Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, 1530-1699, s. 207.

⁸ *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, Ed. Ch. Schefer, (Çev: İlhan Arda), Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 245.

⁹ Jorga bu görevi yürüten kimsenin resmi ünvanını nişancı olarak vermektedir: "Divan-ı Hümayun'da ayrıca devletin faaliyetlerini içeren belgeleri üç dilde Türkçe, Slavca ve Rumca hazırlayan bir nişancı vardı. 1430 yılında bu görevi Sırp Curac yürütüyordu." Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu* c. I. s. 407-8. Nişancılar ulema arasından ve Türklerden seçilmekte olduğundan Curac isimli şahsın nişancılık görevinde bulunması ihtimal dışıdır. Curac'ın yabancı dillerde yazışmalar yapmış olması onun bir tercüman olduğunu göstermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Curac'ın bir katip veya tercüman olabileceğini ifade eder. (*Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1980, s. 226)

¹⁰ Delilbaşı, s. 5.

¹¹ Hans Theunissen, *Ottoman Venetian Diplomats the Ahidnames*, EJOS, I, 1998, s. 121-122. 1446 Şubat'ında Fatih Venedikle bir ticaret antlaşması yapmıştı. Bu antlaşmayı

hinden sonra da tercümanlık görevini sürdürmüştür. Fetihden sonra İstanbul yahudilerinin elinde esir kalan kaynanası ve baldızlarını kurtarmak üzere Fatih'e bir mektup yazan İtalyan şair ve bilgini Francesco Filelfo'nun, Fatih'in hususi katibi Kyritzes'den bu hususta aracılık yapması için yardım istemesi, Kyritzes'in dönemin tanınmış simalarından biri olduğunu gösteriyor.¹² Ayrıca tarihçi Kritobulos'un da Fatih'in yazışmalarını yürüttüğü bilinmektedir. İmrozlu olan Kritobulos 1451-1467 yılları olayları hakkında bir tarih yazmış ve kitabını Fatih'e ithaf etmişti. 1456 yılında İmroz'a yönetici olarak tayin edilen Kritobulos, adanın 1467'de Venediklilere geçmesi üzerine İstanbul'a dönmüştür.¹³

Kyritzes'den sonra tercümanlık görevine Lütfi Bey'in getirilmesiyle mühtedi tercümanlar dönemi başlamış ve Fatih döneminden XVII. yüzyılın ortalarına kadar tercümanlar mühtedilerden seçilmiştir. Lütfi Bey, 1479 yılında yapılan Osmanlı-Venedik barış görüşmelerinde bazı diplomatik görevler üstlenmişti.¹⁴ Venedik'e elçi olarak gönderilen Lütfi Bey 29 Ocak 1479'da İstanbul'da yazılmış olan Rumca bir mektubu Dük Giovanni Mocenigo'ya götürmüştü.¹⁵ Fatih döneminde Lütfi Bey'den başka mühtedilerden tercüman olarak çalışmış resmi bir görevli adına rastlanmamıştır.

II. Bayezid dönemi, tercümanlık müessesesi hakkındaki bilgilerimizin Osmanlı kaynaklarıyla da desteklendiği ve müessesenin geliştiği bir dönem olmuştur. Devlet tercümanlarını, adları ve *dragoman* ünvanıyla kaydeden II. Bayezid dönemine ait 909-933/1503-1527 tarihli bir *inamat defteri*, tercümanlık müessesesinin tarihi gelişimini tespit etmek bakımından büyük önem taşımaktadır.¹⁶ Defterde, 6 Rebiulevvel 909/29 Ağustos 1503 tarihinde defterdarlık

---

tahta ikinci defa geçen II. Murad Eylül ayında onaylamış ve antlaşmayı Dimitri adında bir Rumla Venedik'e göndermişti. Kyritzes ile aynı tarihte Venedik'e giden Dimitri'nin görevinin ne olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen Dimitri de II. Murad veya Fatih'in katiblerinden olmalıdır. Delilbaşı, s. 5.

12 V.L. Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmet ve Francesco Filelfo*, İstanbul 1956, s. 14. Francesco'nun mektubunu neşreden V. L. Mirmiroğlu, Kyritzes'in İstanbul'un fethinden önce Fatih'in hizmetine girdiğini ve onun katibi ve tercümanı olarak görev yaptığını ifade etmektedir

13 Delilbaşı, s. 5.

14 Saliha Paker, "Turkish Tradition", *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Ed. Mona Baker, UK, 1998, s. 572.

15 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, İstanbul 2003, s. 319

16 Hicri 909-933 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden *in'âmât defteri*, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet evrakı içinde 071 numarada kayıtlı olup "Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât

personeline verilen inamlar dolayısıyla düzenlenmiş bir listede “Şakirdan-ı Katibân-ı Hızâne-i Amire” başlığı altında *dragoman* ünvanıyla kaydedilmiş üç tercümanın adları yer almaktadır. Alaaddin, İskender ve İbrahim adlı bu tercümanların hazine-i amire personeli arasında kaydedilmesi ve katip şakirdi olarak gösterilmesi bunların henüz Divan-ı Hümayun kadroları arasında yer almadığını göstermektedir.¹⁷ Aynı defterde üç yıl sonraya ait 26 Şaban 912/11 Ocak 1507 tarihli “Cemaat-i Katibân-ı Hızâne ve Gayruhu” başlıklı diğer bir listede¹⁸ tercüman sayısının ikiye düştüğünü görüyoruz. Önceki tercümanlardan İskender görevini muhafaza etmiş ve bazı kaynaklarca ilk baş tercüman olarak anılan meşhur tercüman Ali Bey de tercümanlar kadrosuna dahil olmuştur. Fakat İbrahim ve Alaaddin’in bu listede yer almaması onların görevden ayrıldıklarını göstermemektedir. Çünkü daha ileriki tarihlerde Alaaddin’le ilgili inam kayıtlarına rastlanmaktadır.¹⁹ İnamat defterinde tercüman Ali Bey’in adına ilk kez 26 Şaban 912/11 Ocak 1507 tarihli listede rastlanmakla beraber onun 1502 yılında tercüman olarak görev yaptığı bilinmektedir.²⁰ Ali Bey, ilki II. Bayezid döneminde 1502-1503 tarihinde ve ikincisi I. Selim döneminde olmak üzere Osmanlı Devleti adına görüşmeler yapmak ve antlaşma metnini götürmek için

---

ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyât ve Adât ve Nökeriye ve Gayrühû” başlığını taşır. Defterde, II. Bayezid zamanında yerli ve yabancı devlet adamlarına, ulema, meşayih, sanatkarlara ve şairlere, devlet teşkilatında görev yapan vazifelilere çeşitli sebeplerle verilen in’am ve ihsanlar kaydedilmiştir. Defterde 909 ile 917 yılları arası muhtelif giderler muntazaman kaydedilmiş, ancak 918-919 yıllarında kayıt tutulmamıştır. 921 yılına ait kayıtlar birkaç sayfadan ibarettir. 927 tarihine ait ise tek bir sayfa mevcuttur (İsmail Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I, II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn’âmât Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI. İstanbul 1981, s. 213-222; Ömer Lütfi Barkan, “İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri”, *Belgeler*, c. IX, s. 13 Ankara 1979. s. 296-380).

17 *İN’ÂMÂT DEFTERİ*, s. 11.

18 *İN’ÂMÂT DEFTERİ*, s. 97.

19 29 Rebiulahir 913 tarihli “Cemaat-i Katibân-ı Hızâne-i Amire ve Katibân-ı Tevkii ve Gayruhum” başlıklı listeden (s. 111) İskender ve Ali’nin görevini devam ettirdiği anlaşılıyor. 8 Cemaziyelahir 915/23 Eylül 1509 tarihli “Cemaat-i Katibân-ı Hızâne” listesinde (s. 173) Alaaddin’in tekrar listede yer aldığını görüyoruz. Tercümanlar arasında Hasan isimli yeni bir görevlinin ismine rastlanmaktadır. Listede Ali Bey’in ismi yoktur. İskender görevine devam etmektedir. 11 Zilkade 916/9 Şubat 1511 (s. 216) tarihli bir liste ile tarihi tespit edilemeyen bir diğer listede (s. 237) yine aynı tercümanların isimlerine rastlanmaktadır. Bu defterde 917 tarihinden sonraki inam kayıtları düzenli olarak devam etmemiştir. (Belge fotokopileri için bkz: EK I ve II)

20 Jan Reychman, Ananiasz Zajaczkowski, *Osmanlı Türk Diplomatası El Kitabı*, (Çev: Mehmet Fethi Atay), İstanbul 1993, s. 194.

birkaç defa Venedik'e de gitmiştir. Çok iyi yabancı dil bildiği söylenen Ali Bey'in Venedik'te San Marco meydanındaki kuleyi ziyareti esnasında bilgi almak amacıyla çok soru sorması bu kulenin yabancılara kapatılmasına sebep olmuştur.²¹

909-933/1503-1527 tarihli inamat defterinden sonra Divan tercümanları hakkında bilgi alabileceğimiz diğer bir kaynak bu defterle aynı özellikleri taşıyan ve 933-942/1527-1535 tarihleri arasındaki inamat kayıtlarını ihtiva eden Kepeci 1764 nolu defterdir. Kanuni dönemine ait bu defterde Cemaziyelahir 934/Şubat-Mart 1528 tarihinde Divan-ı Hümayun ve defterdarlık personeline verilen inamlar dolayısıyla hazırlanmış bir listede Divan tercümanlarının diğerlerinden ayrı bir başlık altında yer aldığını ve tercümanların da bağımsız bir "cemaat" statüsü kazandığını görüyoruz.²² Bu gelişme Kanuni döneminde Osmanlı bürokrasisinde yapılan düzenlemelerle alakalı olmalıdır. Bu listede, Divan tercümanları için *dragoman* ünvanı yerine *tercüman* ünvanı tercih edilmiş ve bu tarihten sonraki kayıtlarda bu ünvan kullanılmaya devam edilmiştir. "Cemâ'at-i tercümânân" başlığı altında her biri tercüman ünvanıyla kaydedilmiş üç isim mevcuttur: "Yunus Beğ tercüman, Ali Çelebi tercüman, Huban? tercüman"²³

21 Mahmut H. Şakiroğlu "1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının Asli Metni" *İ.Ü Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1981-82) (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı) s. 392. Tercüman Ali Bey'le ilgili en önemli kaynağımız İstanbul'a geçici bir süre elçilik göreviyle gelen Marco Minio'nun 1522 tarihli sefaret raporudur (relazione). Marco Minio'nun ifadesine göre Venedikle yapılan barış görüşmesini Osmanlı Devleti adına Tercüman Ali Bey yürütmüştür.

22 Kamil Kepeci No: 1764, s. 32. 933-942 tarihli in'âmât defterinde şairlerle ilgili kayıtlar İsmail Erünsal tarafından neşredilmiş ve bu vesile ile defter de tanıtılmıştır ("Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II: Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (İstanbul 1984), 1-17.). Osmanlı bürokrasisini incelediği makalesinde C. Fleischer, defterin in'âmât kayıtlarının yanı sıra kalemiyenin bütün branşlarına dağıtılan yıllık tayinatları da ihtiva ettiğini söylemektedir. (Cornell H. Fleischer "Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureacracy", *Journal of Turkish Studies*, X (1986), s. 138-139.

23 Başbakanlık Arşivi, *Kamil Kepeci* (Bundan sonra KK kısaltması ile) *Ruznamçe Def.* nr. 1764, s. 32. 937/1530 tarihli *Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri*'nde (167 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri 937/1530 I Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara 2003, s. 201) Muslihiddin isimli bir Divan tercümanından bahsedilmektedir. KK 1764 nolu defterde bu tercümanın adı yoktur. (Bu belgede geçen "vakf-ı muallimhane-i Musluhiddin, tercüman-ı dergah-ı ali der nefsi-i İştib" kaydından bu zatın İştib'te bir muallimhane vakfı olduğunu anlıyoruz. Fakat bu tercümanın isminin mühtedi tercümanların aldığı isimlerden daha ziyade Müslüman asıllı birine ait olabileceği düşünülebilir.

Bu tercümanlar arasında en tanınmış Yunus Bey'di. Mühtedi tercümanların en meşhuru ve bir tercüman olmanın ötesinde Osmanlı-Venedik ilişkilerinde üstlendiği diplomatik görevler dolayısıyla Kanuni dönemi Osmanlı diplomasisinin en önemli figürlerinden biri olan Yunus Bey, Rum asıllıydı ve tercümanlık görevini yirmi yıldan daha uzun bir süre devam ettirmişti.

Yunus Bey'in Modon'lu olduğu kabul edilmektedir. Yunus Bey'in devşirme usulüyle mi yoksa bir savaş esiri olarak mı Osmanlı hizmetine girdiği bilinmemektedir. Ailesi hakkında bilinenler çok az olmakla beraber aile fertlerinin bazılarının adları kaynaklarda geçmektedir. Babası Giorgio Taroniti, kız kardeşi Marietta, oğlu Nicelo Stephani'dir. Yunus Bey'in Mustafa Ağa adında bir de kardeşi vardı. Yunus Bey kardeşi Mustafa Ağa'nın idari bir göreve tayini için iltimasda da bulunmuştu.²⁴

Yunus Bey, Türkçe'nin dışında Yunanca, Latince ve İtalyanca biliyordu. Fransız yazar Pierre Bourdeille Yunus'un klasik Yunanca'yı çok iyi bildiğini ayrıca Türkçe, Arapça, Farsça, Tatarca, Ermenice, Macarca, Sırpça, İbranice, Slavca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Latince ve Fransızca'ya da vakıf olduğunu söyler.²⁵

Yunus Bey'in Divan-ı Hümayun tercümanlığından önceki hayat ve görevleri hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Yunus Bey Venedik'e ilk kez 1518-1519'da genç bir sipahi oğlanı olarak gitmişti. Sadrazam tarafından görevlendirilen Yunus Bey, Osmanlı Devleti'nin Venedik'in faaliyetlerinden duymuş olduğu rahatsızlığı bildirmek üzere gönderilmişti. Venedik'le bu ilk temas, Yunus Bey'in hayatında Osmanlı-Venedik diplomasisinin kilit ismi olarak önemli bir başlangıç teşkil edecekti. Yunus Bey sipahi oğlanı olarak gittiği Venedik'e daha sonra tercüman olarak Osmanlı Devleti'ni temsilen en az altı kez daha gidecekti.

Divan-ı Hümayun tercümanlarının isim ve görev sürelerini içeren listelerde Yunus Bey'in 1533-1550 yılları arasında tercümanlık yaptığı belirtilmektedir.²⁶

²⁴ Jayne L. Warner, "Tribute to a Translator", *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman*; Edited by Jayne L. Warner, c. 1, İstanbul 2001, s. 343-356

²⁵ "Les vies des grands capitaines estrangers", *Euvres completes de Pierre de Bourdeille, seigneur de Brantome* (Paris: Renouard) c. 1, 1864, s. 34.'den naklen Warner, a.g.m, s. 343-356.

²⁶ Bu listeler için bkz: Hammer, *GOR*, VII, 627; M. Guboğlu, *Paleografya*, Romine 1958, s. 107-108; Reyçman-Zajaczkowski, *Osmanlı Türk Diplomatiği*, s. 194.

Yunus Bey'in göreve başlama tarihi olarak verilen 1533 tarihinin yanlış olduğunu; 1527/934 inamat defterinde Yunus Bey'in de adının geçmesinden anlıyoruz.²⁷ Yunus Bey'i Divan tercümanı olarak gösteren 1527 tarihli mevacic kaydından sonra onun tercüman olarak faaliyetlerine ait ilk kayıt, Yunus Bey'e izafe edilen 1527 tarihli İtalyanca bir mektuptur. Kanuni Sultan Süleyman'dan I. Ferdinand'a yazılan mektubun Yunus Bey tarafından yazıldığı belirtilmektedir.²⁸

Yunus Bey'in adına bundan sonra Osmanlı-Venedik diplomasi münasebetleri dolayısıyla sık sık rastlıyoruz. Neticesiz kalan Viyana kuşatmasından sonra 1529 yılında Budin'e hareket eden Kanuni'nin Belgrad'a geldiği sırada Venedik dojunu yazdığı bir nameyi Venedik'e Yunus Bey götürmüştü.²⁹ Bu tarihten sonra Yunus Bey Osmanlı-Venedik ilişkilerinin kilit ismi olmuş ve diplomatik görevlerle pek çok kez bu ülkeye gitmişti. Onun 1532 yılının Aralık ayında Osmanlı Devleti adına görüşmelerde bulunmak ve Kanuni'ye ait bir fetihnameyi teslim etmek üzere Venedik'e gittiği bilinmektedir.³⁰ Bu tarihte Kanuni Almanya üzerine sefere çıkmıştı ve Yunus Bey görevinin önemini farkındaydı. Bu ziyaretinde Yunus Bey'in görevi Venedik'in askeri faaliyetlerini resmi olarak protesto etmektir. Bir yıl sonra 1533 Osmanlı-Avusturya anlaşması esnasında da Kanuni, Ferdinand'a ve Şarlkent'e yazdığı mektupları yine tercüman Yunus Bey'le gönderdi.

Yunus Bey ayrıca Osmanlı Devleti'nin Venedik'e gönderdiği zahirenin ödenmeyen parasını tahsil için de bu ülkeye gönderilmiştir. Bu maksatla Venedik dojunu yazılan Kasım-Aralık 1536 (Cemaziye'l-âhir 943) tarihli nâme-i hümayûnda "hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ'ım ile dergâh-ı mu'allâm tercümanlarından mefharu'l-emâsil vel'l-akrân Yunus zîde kadruhu ve Doje oğlu Zorzi (Giorgio) varduklarında..." denilerek Venedik'e satılan zahirenin parasının adı

27 B. A, KK *Ruznamçe Def.* nr. 1764, s. 32. Bu defterde "Cemâ'at-i tercümânân" başlığı altında verilen ilk isim Yunus Bey'e aittir ve "Yunus Beğ tercüman" şeklinde kaydedilmiştir.

28 Abdurrahman Güzel "Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Avusturya Devlet Arşivi'nde Bulunan Mektuplarından Bazılarının Muhteviyatı Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 5-9 Eylül 1990), Ankara 1994, c. 3, s. 1000.

29 Tayyip Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul 1992, s. 55.

30 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s. 317.

geçenlere teslimi istenmiştir.³¹ Bu nâme-i hümayunla aynı tarihi taşıyan ikinci bir nâmede ise yine Venedikli bir tüccara Ayas Paşa haslarından satılan zahirenin borcunun tahsili vazifesinin de Yunus Bey'e havale edildiği görülüyor.³²

Birkaç ay sonra Yunus Bey 1537 Ocak'ındaki diğer bir ziyaretinde sadece ticari konulardaki resmi belgeleri Venedik'e götürmekle kalmadı aynı zamanda Şarlkent'e karşı Venedik'le Fransa arasında bir ittifak antlaşmasının yapılmasına da çalıştı. Bu görevle ilgili talimat yazılı bir şekle getirilmemiş ve teklifin yapılma işi başta tercüman sıfatıyla Yunus Bey'e havale edilmişti. François I. ve Şarlkent arasındaki mücadelede tarafsızlığını korumak isteyen Venedik devleti sâdece, Yunus Bey'e iyi kabul göstermekle kalıp barışçı niyetlerini teyid etmiş, fakat Habsburglar aleyhine tasarlanan ittifaka girmek teklifine yanaşmamıştı.³³ Görüşme tutanakları daha sonra Venedikliler tarafından yayınlanmıştır. Osmanlı-Venedik ilişkilerinin savaşla sonuçlanacak bir gerginliğe girdiği bu dönemde, Osmanlı-Venedik gemileri arasında yaşanan bir savaşta Yunus Bey Andrea Doria tarafından Chimara'da 1537 yılında esir alındı.³⁴ Olayı nakleden Jorga bu esaretin nasıl sonuçlandığı hakkında bilgi vermemektedir.

24 Rebûlahir 944/30 Eylül 1537 tarihli bir ruznamçe kaydı, Osmanlı Devleti'nin Venedik balyosu ile olan mali ilişkilerini de Yunus Bey aracılığıyla gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu belge Venedik balyosuna tercüman Yunus Bey aracılığıyla verilen bir paradan bahsetmekte fakat bunun ne için verildiğine dair bir bilgi vermemektedir.³⁵

Osmanlı belgelerine göre, Yunus Bey Venedik elçilerine büyük meblağda borç verecek kadar da elçilerle iyi ilişkiler içindedir. Galata kadısı Hasan b. Musa tarafından tanzim edilmiş 28 Muharrem 948 (24 Mayıs 1541) tarihli bir hüccet Yunus Bey'in Venedik elçisi Aloisio Badoer'e 20.000 altın borç verdiğini göstermektedir. Belgede bu borcun tamamen ödendiği ifade edilmektedir.³⁶

31 Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatından Kânûnî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, I/2 (1964), s.149-150, 165.

32 Gökbilgin, aynı yer.

33 Tayyip Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul 1992, s. 55.

34 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. II, s. 320.

35 "Teslim be-Yunus Beğ tercüman-ı efrenc berâ-yı ihrâcât-ı baylos-ı Venedik" (MAD 17837, 24 Rebiulahir 944, s. 19).

36 Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12 (1968-71) s. 98.

Yunus Bey 1542'de Kanuni'nin elçisi olarak son kez Venedik'e gitti. Elçi Yunus'un bu seferki görevi barış antlaşmasının yürürlüğe konulmasının kolaylaştırılması ve Venediklerin Fransa'yı desteklemesini sağlamaktı. Bu görevin yanı sıra yine ticari meselelerin çözümü konusunda da görüşmeler yaptı. Venedik'te ölen bir Osmanlı tüccarının malları ticari görüşmelerin ana temasını teşkil etti. Bu seyahatine tercüman Hacı Cafer eşliğinde giden Yunus Bey'in (Cafer elçilik heyetinin başı olarak daha sonra 1546'da Venedik'e gidecektir) diplomatik temsilcilik görevi bu seyahatla son buldu. Ticari görüşmeler daha çok Venedik'in borçları üzerinde yoğunlaştı ve borçlar ödenerek gecikmelerden sorumlu olanlar cezalandırıldı.

Yunus Bey Venedik'le yaptığı diplomatik görüşmelerin yanısıra ticari ilişkilerde de bulundu. Yunus Bey'in mal varlığı Venedik'e yaptığı seyahatlar boyunca sürekli arttı. Venedik seyahatlerinde sadece Venedik'e ticaret için mallar götürmekle kalmadı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin başşehrinde satmak üzere de Venedik'ten mallar satın aldı.

İlk Fransız elçi ve diplomatlarıyla da yakın ilişkiler kuran Yunus Bey Osmanlı Fransız diplomasisinde de önemli bir yere sahiptir. I. François 28 Aralık 1546 tarihinde Yunus Bey'e iletmek üzere bir mektup yazmış ve bu mektubu Fransız elçisi d'Araman Yunus Bey'e iletti.³⁷

Bir elçi olarak Yunus Bey'in Venedik'teki kariyerinde ve Venedik bürokrasisince tanınmasında Venedik'te Latince olarak basılan Osmanlı Devlet teşkilatının anlatıldığı 22 sayfalık eseri önemli bir rol oynamıştır. *Opera Nova Composta per Ionusbei in lingue greca et traduita in Italiana* (Venice 1544) adıyla tanınan bu eser Osmanlı tarihi için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. 16. Yüzyılda Avrupa kamuoyu kendisine karşı savaşı ve topraklarının önemli bir kısmını ele geçiren Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısına, yönetim biçimine ve kültürüne karşı büyük bir ilgi duyuyordu. Yunus Bey'in bir Osmanlı bürokrat ve diplomatı olarak kendi bilgi ve gözlemlerine dayalı olarak yazdığı bu küçük eser Avrupalıların, kaynağından ve ilk elden bilgi alabilecekleri önemli bir çalışmaydı. Eser devletin yapısı ve yönetim biçimi hakkında detaylı bilgiler veriyordu.³⁸

37. *Enfants de langue et drogmans = Diloğlanları ve Tercümanlar*, yayına hazırlayan: Frederic Hitzel, İstanbul 1995,

38. Eserin son sayfası, eserin ortak yazarı olarak Alvise Gritti'nin adını verir. Gritti, Yunus'un arkadaşıydı ve eserin yazımında ona rehberlik yapmıştı. Bu ortak çalışmanın

Yunus Bey, İstanbul Fatih'te kendi adına bazı eserler yaptırdığına göre büyük bir mal varlığına sahip olmalıdır. Bugün Tercüman Yunus adıyla bilinen Fatih'teki mahalle ismini Yunus Bey'den almıştır. Yunus Bey burada bir cami yaptırmıştır. Kitabesine göre Tercüman Yunus camii 948 (1541-1542)'de tamamlanmıştır. Caminin kitabesi üç beyitten oluşmaktadır:

*İzz ü câh ile ki oldı Yunus Beğ
Tercümân-ı şeh-i cihân âra*

*Yapdı bu mescid-i şerîfi ol
Kıluben avn ü lütf ana Hüdâ*

*Rûh-ı kudsî didi o dem târih
Dâr-ı tâ'at ü menzil-i sulhâ*

948 (1541-42)

Ana giriş kapısının cadde tarafında ise Farsça bir kitabe vardır. 948 (1541) tarihli manzum tarih kitabesi, Şeyhülislâm Ebüssu'ûd Efendi tarafından nazmedilen bu cami, 1142 (1729) tarihli diğer bir manzum kitabeğe göre, bir yangın sonrasında III. Ahmed tarafından ihya olunmuştur.³⁹

Yunus Bey'in vefat tarihi için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. *Sicill-i Osmani*'nin⁴⁰ ölüm tarihi için "Drağman mescidini bina etmiştir. Kable'l-itmam 948'de fevt oldu" şeklindeki kaydı yanlıştır. Çünkü *Sicill-i Osmani*'nin verdiği tarihten sekiz sene sonraya ait 27 Rebiulahir 956/25 Mayıs 1549 tarihli bir ruznamçe kaydı onun bu tarihte tercümanlık görevini sürdürdüğünü

---

yazarlara aidiyetine dair çeşitli tartışmalar vardır. Fakat Yunus, Gritti'ye göre çok daha detaylı bilgiye sahip olmalıdır. Eser, Venedik lehçesinde kalitesiz ve kirlili bir kağıda basılmıştır. Eserin adının basılı bulunduğu sayfada "1537'de yeniden basıldı" yazılıdır. Eserin altıncı sayfası paşaların isim listesiyle başlar. Burada Pargalı İbrahim Paşa'nın öldüğü yazılıdır. Ve daha sonra İbrahim Paşa'nın haleflerinin isimleri kaydedilmiştir. 17. sayfasında Bağdat Beylerbeyisinin topraklarının İran'a ait olduğu söylenir. Aslında Bağdat Kanuni tarafından 1535-1536 kışında feth edilmiştir. Kitabın 1537 baskısı Yunus Bey'in beşinci seferi esnasında Venedik'te basılmıştır (Jayne L. Warner, "Tribute to a Translator" *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman*; Edited by Jayne L. Warner, Warner Syracuse University Press, İstanbul 2001, c. 1, s. 354).

³⁹ Semavi Eyice, "İstanbul:Tarihi Eserler", *İA*, c. VI, s. 1467.

⁴⁰ *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 677

göstermektedir.⁴¹ Ölüm tarihi için 19 veya 22 Haziran 1551 tarihi de verilmektedir.⁴²

Yunus Bey'in tercümanlık vazifesini yürüttüğü dönemde Divan'da görevli diğer tercümanları da bazı arşiv belgeleri dolayısıyla tesbit edebiliyoruz. Galata kadısı tarafından düzenlenen 28 Muharrem 948 (24 Mayıs 1541) tarihli hüccet Hasan Beğ b. Abdullah isimli mühtedi bir tercümanın daha mevcut olduğunu göstermektedir. Hüccete göre Mustafa b. Abdullah'ın Yunus Bey'in vekili olduğuna şahitlik edenler arasında ismi geçen Hasan Beğ, *et-tercüman* ünvanıyla kaydedilmiştir. Tercüman Hasan da Kanuni'nin İstoln-i Belgrad kuşatmasında bazı diplomatik görevlerde bulunmuştur. Ağustos-Eylül 1543 tarihinde Kanuni İstoln-i Belgrad'ın kuşatılması emrini verdiğiğinde Tunus'un yönetimiyle ilgili bazı sorunlar ortaya çıktı ve bunun üzerine Kanuni, Tercüman Hasan'ı görüşmeler yapmak üzere Barbaros ve Fransa kralına gönderdi. Hasan Belgrad üzerinden başladığı seyahatinde Dubrovnik ve Venedik'i geçerek Dijon'a geldi ve sonunda Fransa'nın başkentine ulaştı. Burada Fransa kralıyla görüşen Hasan, Kanuni'nin zaferleri ve İstoln-i Belgrad'ın durumu hakkında krala bilgi verdi. Daha sonra da Barbaros'la görüşmek üzere Toulon'a gitti. Tercüman Hasan'ın faaliyetleriyle ilgili bunun dışında birbilgiye rastlanamamıştır.⁴³

Yine Yunus Bey'in tercümanlık döneminin sonlarına dair iki kayıt ise bize Mehmed isimli bir tercümanın daha varlığını haber veriyor. Tercüman Mehmed'le ilgili 20 Safer 954/11 Nisan 1547 tarihli bir ruus kaydı, asayişle ilgili bir mesele dolayısıyla onun bilgisine başvurulmasını istemektedir.⁴⁴ Bu tercümanla ilgili 18 Rebiulahir 957/6 Mayıs 1550 tarihli diğer ruus kaydı ise Eflak voyvo-

41 Başbakanlık Arşivi, *D.BŞM.* No: 20216, s. 86. "Tetimme-i fi 27 minhü, Rebiulahir sene 956" başlığı altında kaydedilmiş mevacib kayıtlarından birinde Tercüman Yunus Bey'in de mevacib aldığını görüyoruz. "Mevacib-i Yunus Beğ tercümân an ebnâ-i sipâhiyân vacib-i Muharrem ve Safer ve Ra (Rebiulevvel) sene 956 Fi yevm 42; el-mukarrer.

42 Jean-Louis Bacque-Grammont, "A propos de Yûnus Beg, *Baş Tercümân de Soliman le Magnifique*" *Istanbul et les langues orientales, Actes du colloque organisé par l'IFEA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'Ecole des Langues Orientales*, ed. Frédéric HITZEL, Paris, L'Harmattan 1997, s. 33.

43 Sinan Çavuş, *Târih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstoln-i Belgrad or Süleymannâme*, İngilizce giriş: Süheyla Artemel, İstanbul, 1987. (Metinde s.132a-134a).

44 KK. 208, s. 45 (Belge fotokopisi için bkz: EK V).

dasının oğluna 20 akçe maaş bağlandığını ve tayin tezkiresinin tercüman Mehmed Bey'e verildiğini göstermektedir.⁴⁵

Yunus Bey'den sonra Divan tercümanlığında temayüz etmiş bir diğer mühtedi de aslen Viyanalı olan ve Müslüman olduktan sonra Ahmed ismini alan Heinz Tulman idi.⁴⁶

Divan tercümanlarına ait listelerde Tercüman Ahmed'den sonra Murat'ın adına yer verilmektedir. Erdel'li bir hıristiyan olan Murat, Macar asıllı mühtedi tercümanlardandır. 1509 yılında doğan Murat, *Kitâb-ı Tesviyetü't-Teveccüh ile'l-Hak* adlı risalesinde kendi hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Son çalışmalarda Macarca isminin Balazs Somlyai olduğu ve Nagybanya'da doğduğu belirtilmektedir. Macar bilim adamlarının çalışmaları Tercüman Murat'ın hayatı hakkında pek çok bilinmeyen hususu gün yüzüne çıkarmıştır.⁴⁷

Murat Osmanlılar tarafından esir alınmadan önce bir müddet Viyana'da bulundu. 1526 yılında Mohaç meydan muharebesinde Osmanlıların eline geçtiğinde henüz on yedi yaşındaydı. Viyana'da öğrenim gören ve Latince'yi Osmanlı Divanı'nda tercüman olarak çalışabilecek derecede bilen Murat bu dili herhalde çok küçük yaşlardan itibaren öğrenmiş olmalıdır. Anadilinden başka Arapça, Türkçe, Farsça ve Hırvatça da konuşuyordu. Murat, otuz ay sürecek bir diplomatik görevle Hüsrev Paşa tarafından Siebenbürger'e (Transylvania) gönderildi. Osmanlılar Zgismond Janos'u (Sigismund John, Janos Zapolyai'nin oğlu) Transilvanya tahtına geçirmek için mücadele ediyorlardı. Murat, bu ilk görevinde başarılı olarak diploması alanındaki yeteneğini ispatlamış oldu ve Rüstem Paşa'nın teklifi ile 1553 yılı civarında tercüman tayin edildi.⁴⁸

Diplomatik görevleriyle edebi faaliyetlerini birlikte yürüten Murat 1556'da Busbecq ile Osmanlı devleti arasında yürütülen barış görüşmelerine iştirak etti. Bu dönemde kaynaklar Murat'tan ikinci tercüman olarak bahsetmek-

45 KK. 209, s. 42.

46 Bosworth, "Tardjuman", *EI2*, X, s. 237

47 Tercüman Murat'la ilgili son araştırmalardan birisi Pal Acs'indir. ("Tarjumans Mahmud and Murad Austrian and Hungarian Renegades as Sultan's Interpreters" *Europa and die Türken in der Renaissance*, ed. W. Kühmann B. Guthmüller (Tubingen Frühe Neuzeit 2000), 307-316.

48 Tijana Krstic, *Narrating Conversions to Islam: The Dialoguse of Texts and Practises in Early Modern Ottoman Balkans*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan 2004, s. 188-189

tedir. Murat, diplomasi ve tercümanlık faaliyetlerinin yanı sıra 1556-7 yılları arasında İslam inancı ve kültürü hakkında gayr-ı müslimlere bilgi vermek amacıyla *Kitâb-ı Tesvîyetü't-Teveccüh ile'l-Hak* adlı bir risale de yazdı. İslam ilmihal bilgilerinin ihtiva eden bir risale yazmış olmasından da anlaşıldığı üzere Murat'ın sarayda sıkı bir din eğitimi almış olduğu anlaşılıyor. Türkçe, Farsça ve Arapça dil öğrenimini, yine sarayda almış olduğu derslerle tamamlamış olmalıdır. Murat bu risaleyi yazdıktan sonra Cicero'nun *De Senectute* adlı eserini tercüme etti. Murat daha sonra İslam ilmihali risalesini 1567-69 yılları arasında Latince'ye çevirdi. Edebi faaliyetlerini sürdüren Murat, 1580-82 yılları arasında Allah'ın birliği ve teslis inancının reddi üzerine birkaç eser daha yazdı.⁴⁹

Murat içki içmekten vazgeçmediği için Divan'daki tercümanlık görevinden çıkarılmış ve bundan sonraki hayatını, Phillippe von Haniwald'ın Osmanlı tarihiyle ilgili Türkçe eserleri Latince'ye çevirme teklifini kabul ederek tercüme çalışmalarıyla devam ettirmiştir. Murad'ın bu alandaki en önemli çevirisi, Türkçe'den Latince'ye tercüme ettiği Neşri'nin tarihidir.⁵⁰

XVI. Yüzyılda Osmanlı devlet hizmetinde görev almış meşhur tercümanlardan biri de Joachim Strasz'dır. Müslüman olduktan sonra İbrahim ismini alan Joachim 1550'de baştercümanlık görevine tayin edilmiştir.⁵¹ Kanuni'nin son zamanlarında Osmanlı diplomasisinde önemli roller üstlenmiş bir tercüman olan İbrahim Bey Polonyalı bir mühtedir. 1562-1568 yılları arasında Osmanlı imparatorluğunun Venedik, Paris ve özellikle de Frankfurt'la olan diplomatik münasebetlerinde adından çok sık bahsedilmiştir. İbrahim Bey İtalyanca, Almanca ve Latince biliyordu. Fakat zamanındaki elçiler bu dillerde yeterli olmadığını da ifade etmiştir. Kanuni döneminin Fransız elçilerinden De La Vigne, 1558 yılında İbrahim'i tercümanlık görevinden faydalanarak bazı politik entrikalara girişmek, rüşvet almak ve Fransa'dan Divân-ı Hümayun'a gelen mektupları Fransa'nın düşmanlarına satmakla suçlar. De La Vigne'den sonra 1569 yılında

49 Tijana Krstic, aynı yer.

50 B. Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev: İhsan Durdu, İstanbul 2000, s. 83s. 89; *Dil Oğlanları*, s. 17; Bosworth, "Tardjuman", *Eİ2*, X, s. 237. 4 Rebiulevvel 980 tarihinde Temeşvar beylerbeyine yazılan bir hükmün üstünde yer alan bir nottan Murad'ın bu tarihte tercümanlık görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hükmün üstünde "Tercüman Murad'a verildi fi 29 Ra" yazılıdır. (Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri -Bildiriler-*, İstanbul 1988, s. 108).

51 Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman Polish Diplomatic Relations*, Leiden, 2000, s. 183

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde Fransa'yı temsil eden elçi Grandchamps da İbrahim'in yaptığı çevirileri rakipleri Dük Miquez lehine yapmak ve ondan üç bin düke altını almakla itham etmiştir. Grandchamps Fransa kralını uyararak Osmanlı sultanından gelen tüm mektupların çevirilerinin kontrol edilmesini de istemişti. Bunun üzerine IX. Charles, II. Selim'den İbrahim'in cezalandırılmasını talep etti. Fakat bu talebin etkili olmadığı da anlaşılmaktadır.⁵²

Divan-ı Hümâyun baş tercümanlarından Mahmud Bavyeralı bir albay iken Osmanlı Devleti hizmetine girerek müslüman olmuştur.⁵³ Tercüman Mahmud hakkındaki en önemli kaynaklarımızdan birisi "Stephan Gerlach'ın Ruznamesi"dir. 1573 senesinde İmparator II. Maximilian'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen Freiherr David von Ungnad'ın sefaret heyetinde yer alan Gerlach, heyetin saraya kabulünde Mahmud'un tercümanlık yaptığını ve Bavyeralı olan bu kişinin Almanca ve Latince bildiğini belirtir. Gerlach Divan-ı Hümayun'da her dilden yazışma yapıldığını ve her dilde konuşan-yazan tercümanlar bulunduğunu söyler. Gerlach ayrıca Arapça etkisindeki Osmanlıca ve Latince etkisindeki Almanca arasında da mukayeseler yapar ve benzerliklere dikkat çeker.⁵⁴

Görev süresinin kısa oluşu dolayısıyla hakkında fazlaca bir bilgiye sahip olmadığımız tercüman Oram (1573) ve Hürrem Bey'den (1578) sonra adına çeşitli arşiv belgelerinde tesadüf ettiğimiz bir diğer tercüman da Mustafa'dır. 7 Rebiulevvel 984/4 Haziran 1576 tarihinde kendisine salyane ve adet otluğu verilmesi dolayısıyla yazılmış bir ruus kaydından Mustafa'nın Divan'da Macar ve Latin tercümanı olarak hizmet verdiği öğrenilmektedir.⁵⁵ İngiliz elçisi William Harborne'un İstanbul'daki temaslarında tercümanlık yapan Mustafa baştercüman olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶ Divan-ı Hümayun'da katip kadrosunda müteferrika ünvanıyla görev yapan tercüman Mustafa'nın 13 Cemaziyelevvel 1026/19 Mayıs 1617 tarihli bir tahvil hükmünde "sulh u salâh umûrunda

52 Michel Lesure, "Notes et Documentes Sur Les Relations Veneto-Ottomanes 1570-1573 (II)", *Turcica*, VIII/1 (1976), s. 119.

53 Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, Ankara 1986, s. 65.

54 Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruznamesi'nde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, (29 Mayıs-1 Haziran 1988) *Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s. 89 ve 100.

55 KK Ruus no: 230, s. 264

56 Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, Ankara 2001, s. 24

vukûfu” olduğu ifade ediliyor “ve vârid olan mekâtibe cevab yazmak için” vezir Mehmed Paşa ile İstanbul’a geldiği bildiriliyor.⁵⁷

Mustafa’dan sonra mühtediler arasından bu göreve getirilen son tercüman Macar asıllı olan Zülfikar’dır.⁵⁸ XVII. yüzyılın ilk yarısında tercümanlık görevini kesintisiz olarak uhdesinde bulunduran Zülfikar 1657’de Panayoti Nikusius’un tayinine kadar bu görevde bulunmuştur. 17 Şaban 1020/25 Ekim 1611 tarihinde Temeşvar beylerbeyine yazılan bir hükümde, Zülfikar’ın divan katiplerinden olduğu belirtilmekte ve onun hakkında “kendüsi südde-i sa’âdetimde krallardan vesâir kefereden gelen nâme ve mektupların tercümesin idüp” denilmektedir.⁵⁹ Latinceyi pek iyi bilmediği söylenen fakat bu özelliğine rağmen 50 sene Bab-ı âlînin tercümanlığını yapan Zülfikar Efendi’nin yerine 1657’de Panayoti Nikusius’un tayiniyle Osmanlı divan tercümanlığında yeni bir dönem, *Rum drago-manlar çağı* başlamıştır.⁶⁰ Köprülü Ahmed Paşa’ya yakınlığıyla tanınan Panayoti, imparatorluğun dış siyasetinde görevlendirilmiş ilk Rumdur.⁶¹

Osmanlı Devlet adamlarının güvenini kazanan bir çok Fenerli aile birkaç nesil boyunca Divan tercümanlığını tekeline almayı başarmıştı.⁶² Bu tercüman ailelerinin en önemlilerinden biri İskerletzadelerdi. XVIII. Yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti’ne pek çok tercüman yetiştirmiş bu aile, büyük bir nüfuza sahip olmuştu. Hatta bazı Rum ailelerinin fertleri İskerletzadelerle akrabalık ilişkileri kurmuş olmaları dolayısıyla tercümanlık görevini elde edebilmişlerdi.⁶³

Fenerli ailelerden soylu ve zengin olanları, Osmanlı İmparatorluğunda sahip oldukları imtiyazlara kalıcılık kazandırmak üzere çocuklarını zamanın en ünlü ilim merkezlerine sahip İtalya’ya gönderiyorlardı. Avrupa kültürüyle temasa geçen Fenerliler arasında yeni bir modernleşme hareketi başladı Bunların öncülerinden olan ve Panayoti Nikusius’un yerine tercüman olan Alexandros Mavrokordatos (1636-1709) Roma ve Bologna’da felsefe ve tıp öğrenimi görmüş

57 ANŞT No: 1227, s. 12

58 Aurel Decei, “Fenerliler”, *İA*, IV, 548; Reyhman, Zajaczkowski, *Osmanlı Türk Diplomatikası*, s. 195

59 Kamil Kepeci Divan Defterleri, No: 172, vr. 2a.

60 Decei, aynı yer.

61 Gilles Veinstein, “Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, c. VI, 256-263.

62 Tülay Artan “Fener” *DİA*, XII, s. 342 .

63 Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye, s. 73.

ve kan dolaşımı üzerine bir tez hazırlamıştı. Alexandros “mahrem-i esrâr-ı devlet” olduğundan elçilik ünvanı ile Karlofça barış görüşmelerine Reisülkütab Rami Mehmed Efendi ile birlikte gönderilmişti.⁶⁴ Alexandros’un oğlu Nikolaos da (1680-1730) 1698’de tercümanlık görevine getirilmiş ve daha sonra 1709-1730 yılları arasında Eflak ve Boğdan voyvodalığına tayin edilmişti.⁶⁵

Aldıkları eğitim neticesinde Türkçe ve Arapça’nın yanı sıra birçok Avrupa dilini öğrenen Fenerliler Osmanlı diplomasisi için vazgeçilmez unsurlar haline gelmiş ve 152 yıl boyunca Divan-ı Hümayun tercümanlığı görevini üstlenmişlerdi. Osmanlı Devleti’nde Fenerli tercümanlar, sıradan birer devlet görevlisinin çok daha ötesinde özel yetki ve ayrıcalıklara sahip olmuşlardı. Devletin dış ilişkilerinin düzenlenmesinde söz sahibi olan sadrazam ve reisülkütablara danışmanlık yapan tercümanlar, giderek artan nüfuzları sayesinde etki alanlarını da genişletmişlerdi. Fenerliler Avrupa’da Osmanlı daimi elçiliklerinin kurulmasıyla birlikte sefaretlerde tercüman olarak da görev almışlardı.⁶⁶ İmparatorlukta diğer hristiyan tebaya tanınmayan pek çok imtiyaz Fenerli tercümanlara tanınmıştı. Bunlar sakal bırakabiliyor, ata biniyor ve kürk giyebiliyorlardı. Fenerli tercümanlar maiyetlerinde sekiz dil oğlanı ve on iki hizmetkar bulundurabiliyorlardı. Bunların hepsi de Rum olup cizyeden muafıydı. Baş tercümanın maiyetinde olan kimseler için cizyeden muaf olduklarına dair muafiyet emri verilirdi. Bunların göreve başlamasına dair ayrıca divandan mühürlü tezkire de verilirdi. Bazı Rumların bu muafiyetlerden yararlanmak için usulsüz olarak belge düzenledikleri de görülmektedir. Artan şikayetler üzerine XVIII. yüzyılda bu konuyla ilgili birkaç ferman da yazılmıştır. Tercüman maiyetine tayin edilecek yeni bir görevli dolayısıyla Divan’dan yazılan bir fermanla şikayetlere de temas edilmiştir. Divan-ı Hümayun tercümanı Yanaki hizmetinde bulunan Konstantin’in ölümü üzerine Divan-ı Hümayun’a müracaat ederek yerine Maloraki’nin tayininin ve diğer hizmetçilerine tanınan muafiyetlerin Maloraki’ye de

⁶⁴ Orhonlu, “Tercüman”, s. 177.

⁶⁵ Gregory Jusdanis, *Necessary Nation*, Princeton University Press. 2001, s. 114.

⁶⁶ Divan-ı Hümayun tercümanlığı ve Eflak-Boğdan voyvodalıklarının dışında ticaret ve gemi taşımacılığı, bankerlik ve tıp gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren Rumlar, elde ettikleri büyük zenginlikleri merkezden uzak olan Eflak ve Boğdan’a kaydırarak bu bölgelerde geniş mülkler edinmişler ve Romen halkını sömürmüşlerdi. Ayrıca Yunan bağımsızlık hareketinin başlangıcını teşkil eden Rum isyanlarına da finansal destek sağlayan yine bu varlıklı Rumlar olmuştur. Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 84-85.

tanınmasını talep etmişti. Bunun üzerine İstanbul kadısına ve Yeniçeri ağasına yazılan hükümde, Divan tercümanlarının istihdam ettikleri hademe ve dil oğlanlarının kendilerine resmi bir belge verilmeksizin çalıştıkları ve genellikle ya divan tercümanının beratından suret çıkarttıkları ya da mühürlü tezkire verildiği ve bununla görevlerini ispat ettikleri ifade edilmiş ve bu uygulamanın da suistimal edilerek tercüman maiyetinde çalışanların akraba ve yakınlarına da berat sureti veya mühürlü tezkire çıkarttıkları belirtilerek bu yolsuzlukların önüne geçilmesi ve göreve yeni tayin olunacak Maloraki veled-i Yorgaki'nin emr-i şerifle tayin olunması emredilmişti.⁶⁷

XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. Yüzyılın başlarında Osmanlı hariciyesi tam anlamıyla Fenerli Rumların kuşatmasına maruz kalmış ve divan ve sefaret tercümanlıklarından, Eflak ve Boğdan voyvodalarına kadar Osmanlı dış siyasetinin belirleyici vasıtaları Rumların tekeline geçmişti. Rum Divan tercümanlarının merkezde belli ölçüde kontrol edilebilir olmalarına karşın sefaret tercümanlarının sahip oldukları hareket serbestisi, Osmanlı Devleti'ne telafisi imkansız siyasi bedeller ödedi. Fransa'ya Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere gönderilen Moralı Seyyit Ali Efendi'nin baş tercümanı olan Rum asıllı Codrika, Napoleon'a Osmanlı Devleti'ni bölecek ve İstanbul'u bir hristiyan devlet merkezi haline getirecek bir plan bile sunabilmişti. Moralı Ali Efendi'nin eğlence ve sefahat içinde vaktini geçirdiği Paris'te Codrica Bab-ı Ali'den gelen bütün yazıların kopyalarını dışişleri bakanı Talleyrand'a veriyor ve Fransız dışişleri bakanlığının özel müşaviri konumunda bulunuyordu.⁶⁸

Fenerli tercümanların voyvoda veya prens (prince) sıfatıyla Eflak ve Boğdan'ın yöneticileri olarak tayin edilmeleri Osmanlı divan tercümanlarının Avrupa devletlerinin İstanbul elçiliklerinin tercümanlarına nisbetle çok yüksek bir konumda bulduklarını göstermektedir.⁶⁹

⁶⁷ *İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul Finans Tarihi I, (1742-1787)*, (Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kala, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kala) İstanbul 1998, s. 52

⁶⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlama*, İstanbul 1978, s. 122-3.

⁶⁹ Geert Jan Van Gelder, *Eastward Bound: Dute Ventures and Adventures in the Middle East* (Publisher:Radopi) 1994. Bu kitabın bir bölümü, "Dragomans in İstanbul, 1785-1834" başlığı altında elçiliklerde tercümanlık yapan meşhur aileler ile Fenerlilere ayrılmıştır. Saray ve Bab-ı Ali tercümanları resmi faaliyetleri ve sosyal aktiviteleri dolayısıyla elçilik tercümanlarıyla sık sık bir araya gelmekteydi. Bu buluşma Doğu ve Batı hristiyanlığının en seçkin zümreleri arasında bulunan tercümanların kültürel temasları bakımından önemli sonuçlar doğurduğu kadar uluslar arası siyaseti etkilemesi açısından da önemlidir. (s.141)

1821 yılında patlak veren Yunan isyanları, Rum tercümanlar istihdamının arzettiği sakıncalı durumu çok acı bir şekilde ortaya koydu ve isyandaki rolü ve ihaneti sebebiyle tercüman Constantine Mourouzi'nin 16 Nisan 1821'de idam edilmesiyle Fener'li tercümanlar dönemi son buldu.⁷⁰

Yeni tercümanın müslümanlar arasından seçilmesine karar verildiyse de Batı dillerini bilen müslüman memurların sayıca az olması ve mevcutların da gerekli niteliklere sahip olmaması sebebiyle bu tayin işlemi istenildiği şekilde gerçekleşmedi. Bunun üzerine Mühendishane hocalarından Yahya Efendi'nin tercüman olarak tayini için emir verildi. Yahya Efendi ve oğlu 15-20 gün kadar Rumca ve Fransızca yazışmaları tercüme ettilerse de beklenen başarı elde edilemeyince Rumlardan Stavrakı Aristarçhi'nin tercüman vekili ünvanıyla tayini kararlaştırıldı. Yahya Efendi de bir iki mübeyyizle Stavrakı'nın tercümelerini denetleyeceklerdi. Bu uygulama da olumlu sonuç vermeyince Stavrakı azledilerek yerine Yahya Efendi tercüman tayin edildi.⁷¹

Yahya Efendi ve Zenob Manneseh'in Babıali'deki yetenekli memurlara Fransızca dersleri vermek üzere görevlendirilmeleriyle de Tercüme Odası 1821 yılında kurulmuş oldu. Tercüme Odası, lisan öğrenecek olanların devam edeceği Lisan Odası ile buradan yetişeceklerin çalışacağı Tercüman Odası olmak üzere beylikçiye bağlı iki birim halinde teşkil edildi. 1820' lerde büronun görev bakımından elemanları azdı ve tercüman, tercüman vekili ve bir mütercimden ibaretti. 1838 (1253) senesinin sonuna doğru dahiliye ve hariciye memuriyetleri yeniden yapılandırılırken divan-ı hümayun tercümanının maiyetindeki memurların

⁷⁰ Derya tercümanı Hançerli-zade Mihayilaki ve Mavrokordato da aynı gerekçelerle öldürüldüler (Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 73).

⁷¹ Akyıldız, a.g.e, s. 74 Tarihçi Şanizade Divan tercümanlığının ilk kez bir müslüman tarafından üstlenilmesinin önemine dikkat çeker. (B. Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, İstanbul 2000, s. 99) Yahya Efendi Bulgar, Yunan veya Yahudi kökenli bir mühtedi olup ondokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne tercüman ve elçi olarak hizmet verecek bir ailenin kurucusudur. Yahya Efendi 1237 (1821) yılında 500 kuruş maaşla Divan-ı Hümayun tercümanlığına tayin edilmiştir. (S.O, IV, 531) Mehmed Süreyya Bey bu tayine "Devlet-i Aliyye'de ilk defa İslamdan tercüman olan bu zattır" diyerek dikkat çekmiştir. Yahya Efendi, Ahmed Vefik Paşa'nın dedesiydi ve Yahya Efendi'den sonra Ruhiddin Mehmed Efendi ve torunu Ahmed Vefik Paşa da tercüme işiyle uğraşmış ve her ikisi de Tercüme kaleminde görev almışlardı. (S. O I/308) Yahya Efendi'nin 1823 yılında vefat etmesinden sonra bu göreve yine bir Mühendishane hocası olan Yahudi kökenli mühtedi Hoca İshak Efendi tayin edildi. 1830 yılına kadar bu görevi icra eden Hoca İshak Efendi tercümanlığı bıraktıktan sonra eski görevine döndü

sayıca arttığı, bu memurların ula, sani ve salis olmak üzere üç sınıfa ayrılmış olmasından anlaşılmaktadır.⁷²

Yahya Efendi'nin tayininden sonra Babıali, Tercüme Odası'na eğitici bulmada ve genç katipleri mütercim olarak yetiştirmede büyük ölçüde Mühendishane'ye güvenir oldu. Meşhur Başhoca İshak Efendi döneminde bile, Tercüme Odası yeterli kalite ve sayıda mütercim yetiştirmede başarılı olamadı. 1833 e kadar Tercüme Odası'nda eğitilenler arasında sadece Mehmed Namık Paşa ve Yusuf Halis Efendi başarılı oldular. Büyük ölçüde Mühendishane'nin elemanlarına bağlı olan Tercüme Odası, Sultan II. Mahmud'un bu konuya büyük önem vermesine rağmen beklenen başarıyı gösteremedi. Bu durum Tercüme Odası'nın teşkilat ve programının yetersizliğini gösterir.⁷³

Mühendishane'den eleman temini bu büronun, dış işleri ve diplomatik belgeler konusunda hiç bir tecrübesi olmayan veya az aşinalığı olan kimselerle dolmasıyla sonuçlandı. Daha da önemlisi bu kimseler, merkezi idarenin ve bürokrasinin dışındaydılar. Ancak, bu yıllarda, bu büroda yıllarca tecrübe kazanan kişilerin yükselmeleriyle profesyonellik başladı. Halil Esrar Efendi ve Mehmed Tecelli Efendilerin bu odanın başına tayin edilmeleriyle Mühendishane ile olan ilişki sona erdi ve Babıali'de kariyer çizgisi için Tercüme Odası önemli bir başlangıç noktası teşkil etti. Dış politikada yaşanan bazı gelişmeler hükümetin konuya yeniden eğilmesine sebep oldu ve kaliteli elemanların yetiştirilmesi için odayı islah etmeğe zorladı. Bu gelişmelerden ilki ve en önemlisi Yunan isyanı ve bunu takiben Şark Meselesine Avrupalı güçlerin karışmalarının bir sonucu olarak tercüme edilecek evrak akışındaki artış ve Osmanlı hükümetlerinin Avrupa meseleleriyle daha aktif olarak ilgilenmeğe başlamasıdır. İkinci husus, Osmanlı devlet adamlarının devletin tercüme için birkaç kişiye bağımlı olmasından, özellikle onların güvenilirliklerinden şüphe duymasıdır.⁷⁴

Osmanlı ordusunun 1832'de Konya'daki mağlubiyeti ve Sultan II. Mahmud'un Rusya'nın yardımını istemesini takiben İmparatorluğun geleceği için diplomatik faaliyetler hayati bir önem kazandı. Bunun sonucu olarak, Tercüme Odası genişledi ve 1840 lara kadar elemanları hızla arttı. 1841 (1256) yılında

⁷² Akyıldız, a.g.e., s. 74-76.

⁷³ Bernard Lalor, "Promotion patterns of Ottoman bureaucratic statemen from the Lale Devri until the Tanzimat" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* I (1972), s. 77-92.

⁷⁴ Lalor, "Promotion patterns", s. 87-88.

Tercüme Odası'nın personel sayısı 29 kişiye ulaştı ve Divan tercümanının derecesi rütbe-i ula sınıf-ı evvel seviyesine yükseltildi.⁷⁵ Bu arada oda teşkilatı yeniden düzenlenerek bir nizamname hazırlandı. Artık Tercüme Odası eski geleneğe uygun bir şekilde hem bir resmi daire hem de personelini kendisi yetiştiren bir okul görünümünü kazandı. Daha önce sadece lisan derslerinin verildiği bu odada, yeni düzenlemeyle birlikte çoğunluğu Fransızca olmak üzere coğrafya, tarih, hüsn-i hat, gramer, matematik ve hukuk gibi dersler dört sınıfa ayrılmış bir öğretim programı dahilinde okutulacaktı. Ayrıca bu dört sınıfa ilave olarak ilk defa bir de İngilizce sınıfı açıldı.

Tercüme Odası genellikle, divan kaleminin istikbal vaad eden genç memurlarını toplardı. Ancak, mektubî ve amedî kalemleri memurlarından da eleman aldığı olurdu. İstisnai olarak Keçecizade Fuad Paşa ve Ahmed Vefik Paşa, Fransızca bilmeleri sebebiyle, bürokratik kariyer dışından odaya alınmışlardır.⁷⁶

1840'lı yıllara kadar amedî kalemi devlet adamlarının kariyerinde önemli bir rol oynarken, bu tarihten itibaren bürokrasinin en tepesindeki mevkilere yükselecekler Tercüme Odası'nda yetişmeğe başladılar. Bunlar arasında Ahmet Vefik Paşa en dikkat çekici simadır. 1834'te Mustafa Reşid Paşa'nın maiyetinde Paris'e giden Ahmet Vefik Paşa burada Saint Louis Lisesi'ni bitirmiş ve Fransızca'nın yanı sıra İtalyanca, Latince ve Grekçe de öğrenmiştir. İstanbul'a dönüşünde Tercüme odasına giren Ahmet Vefik Paşa 1845'te mütercim-i evvel olarak görevlendirilmiştir.⁷⁷

Tercüme odasından yetişen ve Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görev yapan önemli bir isim de Âli Paşa'dır. Resmi görevlerinden arta kalan zamanlarında Fransızca öğrenen Âli Paşa'nın kariyerinde 1833'te girdiği Tercüme odası önemli bir basamak olmuştur. Resmi bir görevle bulunduğu Viyana'da bir buçuk yıl kadar kalan ve Fransızcasını geliştiren Âli Paşa, 1837'de Petersburg'a gönderilmiş ve dönüşünde Divan-ı Hümayun tercümanlığına tayin edilmiştir.⁷⁸

⁷⁵ 28 Zilhicce 1256-21 Şubat 1841 tarihli bir belgede tercüme odasının personeli arasında bir mütercim-i evvel, beş sınıf-ı evvel, beş sınıf-ı sani, on yedi mülazım ve bir muallimin mevcut olduğu görülür. Orhonlu, "Tercüman", s. 178.

⁷⁶ Lalor, "Promotion patterns", s. 89-90.

⁷⁷ Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, II, s. 142-3; Ahmed Hamdi Tanpınar, "Ahmed Vefik Paşa", *İA*, I, s. 208.

⁷⁸ Kemal Beydilli, "Âli Paşa, Mehmed Emin", *DİA*, II, s. 425-6; A. H. Ongunsu, "Âli Paşa", *İA*, I, s. 355.

Sadrızam Ahmed Arifi Paşa da Tercüme Odası'ndan yetişmiştir. Viyana sefiri olan babasının yanında 1841 yılında katip olarak resmî görevine başlayan Ahmed Arifi, iki yıl sonra İstanbul'a dönmüş ve Bab-ı âlî Tercüme odasına girmiştir. İlki 1274/1858'de olmak üzere farklı tarihlerde üç kez Divan-ı Hümayun tercümanlığı görevinde bulunan Ahmed Arifi Paşa'nın da sadrazamlığa kadar yükselen kariyerinde yabancı dil bilgisi ve tercümanlık görevinin önemli bir rolü vardır.⁷⁹

Tercüme odası II. Abdülhamit döneminde kadro bakımından oldukça genişlemiştir. 1314 (1896) tarihli *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Salnamesi*'ne göre vezir rütbesindeki Divan-ı Hümayun tercümanının dışında, tercüme odasında Divan-ı Hümayun mütercim-i evveli ve muâvini, mühimme müdür ve muavini, serhalife, üç mümeyyiz, evrak müdürü ve muavini ve buna bağlı bir mümeyyiz olmak üzere on bir kişi görev yapıyordu.⁸⁰ Bu tarihte tercüme odasında sadece bir gayri müslim bulunuyordu.⁸¹ Bab-ı Ali bünyesinde kurulan tercüme odasına benzer şekilde zamanla diğer nezaretlerde de ya tercüme odaları kurulmuş ya da tercüme işlerine bakacak bir tercüman nezaretlerde istihdam edilmiştir.⁸²

Tercümanların Resmî Belge Çevirileri

Divan tercümanlarının öncelikli görevinin batılı ülkelerden gelen mektupları tercüme etmek olduğu bilinmektedir ve bu konuda pek çok çalışma bulunmaktadır. Fakat Osmanlı divanından Avrupa ülkelerine gönderilen name ve hükümler üzerinde bugüne kadar fazlaca durulmamış ve araştırmacılar bu konuyu

⁷⁹ *Sicill-i Osmani*, III, 279

⁸⁰ Mehmet İpşirli, "Bâb-ı âlî", *DİA*, c.6, s. 382.

⁸¹ Âlî Paşa'nın sadrazamlığı döneminde tercüme odasında çok sayıda Ermeni görevlendirilmişti. Ermeni tercümanlardan bazıları elde ettikleri bu imtiyazlı konumu sürdürmek için kendi meslektaşlarıyla rekabete girişmiş ve kendi görüş ve düşüncelerine sahip olmayan Ermenileri odadan uzaklaştırmaya çalışmışlardır. (Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yayınlayan Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980'den Y. Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara TTK 1991, s. 24)

⁸² Hariciye Nezareti'nin gittikçe artan yazışma yoğunluğu Tercüme Odası'na bağlı olarak Tahrirat-ı Ecnebiye Odası isimli yeni bir birimin kurulmasına sebep oldu. Hariciye Nezareti'ne gelen ve buradan gönderilen muhtelif dillerdeki evrakı hususi defterlere kaydetmekle görevli bu oda ayrıca nezaretin arşivini de muhafaza edecekti (Akyıldız, , a.g.e., s. 90). Bab-ı Ali'nin dışında çeşitli nezaretlerde de tercümanlar istihdam ediliyordu. Mesela 1838 (1254) yılında kurulan Meclis-i Ziraat ve Sanayi'de aynı yıl içerisinde bir tercümanlık görevi ihdas edilmiş tercüme odası hulefasından Fuad Efendi tercüman tayin edilmiştir. (Akyıldız, , a.g.e., s. 259)

önemsememişlerdir. Genelde bunların çoğunluğunun Türkçe olarak yazıldığı bilinmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde name ve ahitnamelerin kaydedildiği mühimme ve name-i hümayun defterlerinde de Türkçe ve Arapça'nın dışında batı dillerinde yazılmış belgelere rastlanmamaktadır.⁸³ Fakat Avrupa'daki çeşitli arşivlerde Divan-ı Hümayun'dan çıkmış Latince, Rumca, Slavca ve İtalyanca belgelerin bulunması divan tercümanlarının, batılı ülkelere gelen mektupların yanı sıra bunlara gönderilen name ve hükümleri de tercüme ettiğini veya doğrudan Batı dillerinden birinde kaleme aldığını göstermektedir. Bazı belgelerin ise Türkçe'nin yanı sıra bizzat divan tercümanları tarafından yapılmış tercümelerinin de Türkçe orjinalleriyle birlikte ilgili devlete gönderildiği bulunabilen bazı örneklerden anlaşılmaktadır. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'dan I. Ferdinand'a yazılan 1527 tarihli bir mektup Tercüman Yunus Bey tarafından İtalyanca olarak kaleme alınmıştır.⁸⁴ İtalyanca mektubun Türkçe aslıyla birlikte I. Ferdinand'a gönderildiği ve Türkçe orjinalinin kaybolduğu bilinmektedir. Bu şekilde Türkçe aslı kaybolmuş ve çevirileri kalmış pek çok belge de muhtelif Avrupa devletleri arşivinde bulunmaktadır.

Divan tercümanlarının bilmesi gereken dillerin fazlalığı çoğu zaman tercümanları güç durumda bırakıyordu. Osmanlı divan tercümanlarının özellikle muahedeler gibi önemli uluslar arası metinleri tercüme ederken yaşadıkları güçlükler bazen belgelere de konu teşkil etmiştir. Korvin Mathias tarafından II. Bayezid'e gönderilen ve Divan-ı Hümayun tercümanları tarafından Türkçe'ye çevirilen üç mektup tercümanların dil konusunda yaşadıkları sorunları göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁵ Osmanlı divan tercümanlarının dil konusundaki yetersizlikleri devletlerarası anlaşmalarda önemli sorunlara da yol açıyordu. Türkçe ve Latince olarak hazırlanan 909 (1503) tarihli Osmanlı Macar muahedesi metninin ifade

⁸³ Bunun bir istisnası İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nde 316 nolu sicilde (H. 1113-1183 tarihli) kaydedilmiş İtalyanca veya Rumca namelerdir. Bu sicil Osmanlı Devleti'nin muhtelif Avrupa devletleriyle yapmış olduğu anlaşmaları ihtiva eder

⁸⁴ Abdurrahman Güzel, "Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Avusturya Devlet Arşivi'nde Bulunan Mektuplarından Bazılarının Muhteviyatı Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 5-9 Eylül 1990), Ankara 1994, c. 3, s. 1000.

⁸⁵ Döneminde oldukça bozuk bir şekilde tercüme edilen üç mektup Tayyip Gökbilgin tarafından neşredilmiştir. ("Korvin Mathias (Matyas)'ın Bayezid II'e Mektupları, Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Bellekten*, XXII/87 (1958), s. 382-390) Bunlar 1487 ve 1489 yıllarına aittir. Bu belgeler Topkapı Sarayı Arşivi E 6630 ve 6633 numaralarda kayıtlıdır.

bakımından problemlili olması metne nihai şeklinin verilmesinde önemli bir sorun oluşturmuştu. Bu sebeple ilk ahidname metni iptal edilmiş ve metin ikinci kez kaleme alınmıştı.

Divan-ı Hümayun'daki tercümanların resmi belgeleri tercüme çalışmalarına ışık tutan bazı tarihi kayıtlar mevcuttur. Mesela ilk Fransız Büyükelçisi La Forest'in İstanbul'daki diplomatik faaliyetleri neticesinde imzalanan Şubat 1536 tarihli Osmanlı Fransız ticaret muahedesi, 1581 Temmuzunda müteferrika ünvanı taşıyan bir Divan-ı Hümayun tercümanı ile Fransa sefareti tercümanı tarafından Türkçe orijinalinden Fransızca'ya tercüme edilmiştir. (Türkçe aslı kayıp olan bu metnin tercümesi 1782 senesinde Büyükelçi Saint-Priest tarafından Paris'e gönderilmiştir).⁸⁶

XVI. yüzyılda Venedik, Fransa, Avusturya, İspanya gibi Osmanlı Devleti'yle sürekli yazışma yapan ülkelerde de, Divan-ı Hümayun tercümanlarıyla aynı yükümlülükleri üstlenmiş Türkçe bilen tercümanlar mevcuttu. Bunlardan Türkçe'yi Osmanlı diplomatik kurallarına göre belge tanzim edecek kadar iyi bilenler de bulunuyordu.⁸⁷ Divan-ı Hümayun tercümanlarına paralel olarak bu tercümanların da dil konusundaki eğitimleri ve Türkçe öğrenmeleri ilginç bir seyir takip etmiştir. Çünkü Avrupa ülkeleri kendi kaçırlarlarında istihdam edecekleri tercümanları ya Osmanlı tebası olan gayri müslim Rum ve Ermenilerden ya da Pera halkından, Cenevizlilerden ve Frenklerden seçmişlerdir. Ancak pek çok tecrübeden sonra bu tercümanlara güvenemeyeceklerini anlayınca XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yerli tercümanlar yetiştirme çabasına girişmişlerdi.⁸⁸ Bazı devletler tercüman yetiştirmek üzere okullar açmayı denemişlerdi. Avusturya ise farklı bir yöntem izleyerek 1578 yılına kadar birçok genci dil öğrenimi için Türkiye'ye göndermişti. Daha sonra Avrupa ülkeleri kurdukları

86 İsmail Soysal, "Türk-Fransız Diploması münasebetlerinin ilk devresi" *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, III/5-6 (1951-1952), s. 77.

87 Mesela Venedik Doju Marino Grinmani tarafından Şubat 1597 tarihinde III. Mehmet'e gönderilen mektup Türkçe ve Osmanlı diplomatik formüllerine uygun olarak yazılmıştı. (Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12 (1968-71) s. 5.

88 Karl Teply "Namçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13 (1969) s. 251.

yabancı dil okullarından yetişen tercümanlardan yararlanmaya başlamışlardır.⁸⁹ Mesela XIV. Louis tercüman yetiştirmek gayesiyle Paris'te Louis-le-Grand Koleji'ni açmış ve "Genç Dil Oğlanları" adını alan bu okulda çok sayıda öğrenciye Türkçe öğretilmişti. Bunlar arasında Ermeniler de bulunuyordu.⁹⁰

Divan Tercümanları ve Tercüme Faaliyetlerindeki Yerleri

Divan-ı Hümâyûn tercümanları resmi belgelerin çevirileri dışında batı dillerinden yaptıkları eser tercümeleri dolayısıyla da incelemeye değer kültürel bir miras bırakmışlardır. Bu eserler sayıca çok az olmakla beraber Osmanlıların Avrupa kültürünü ve halklarını tanımaları bakımından Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal ederler. Ortaçağ Avrupa'sı ve Avrupa dilleri erken dönemlerde Osmanlılar için diplomasi münasebetleri dışında hemen hiç dikkate değer bulunmamıştı. Bunun yegane istisnası İstanbul'u fethi dolayısıyla batılılarca Bizans İmparatorluğu'nun varisi kabul edilmiş olan Fatih Sultan Mehmet'tir. Fetih'ten sonra Yunan bilim, edebiyat ve kültürüyle de ilgilenen ve bu kültürden etkilenen Fatih bazı Bizanslı bürokrat ve edebiyatçılara Batı dillerindeki eserlerden tercüme yaptırılmış ve sarayında bu dillerdeki eserleri ihtiva eden bir de kütüphane kurmuştu.⁹¹ Fatih bu kitapları George Amiroutzes danışmanlığında sarayına getirtmişti. Fatih'in yanındaki Bizanslı bilim adamı, soylu ve bürokratlar da Fatih'e ithaf ettikleri bazı kitaplar yazmışlardı. Deissmann'a göre bazı Yunanca kitapların yazılmasını ve tercümesini bizzat Fatih istemişti. Bu kitaplar arasında George Gemithus Pletho'nun pagan dininin esaslarına ait kitabının Arapça

⁸⁹ Arthur Leon Horniker, "Osmanlı Türk Diplomasisi", çev. Refet Balata, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, (1989), s. 194.

⁹⁰ Kevork Pamukçiyân, "Camcıoğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi", *Tarih ve Toplum*, 143 (Kasım 1995), s. 300.

⁹¹ Speros Vryonis, "Byzantine Constantinople and Ottoman Istanbul" *The Ottoman City and its Parks*, ed. Irene Bierman, Rifat Abou el-Haj, New Rochelle- Newyork 1991. s. Fatih'in saray kütüphanesine getirttiği Batı dillerindeki yazmalar koleksiyonuyla yakından ilgilenen ve 1592'de bu kitapları muhtevalarıyla tanıtan Kudüslü Dominico olmuştur. III. Murat'ın saray hekimi olan Dominico, Yahudi iken Hıristiyanlığı seçmiştir. Dominico 120 yazma hakkında bilgi verir. Bu bilgiler, Fatih kütüphanesinde Batı dillerindeki kitapların bir kataloğunu yapan A. Deissmann'ın verdiği bilgilerle paraleldir. Deissmann'a göre Fatih'in bahsedilen bu kütüphaneyi kendi sarayına getirtmesindeki neden, kendisini, Doğu ve Batı kültürlerini kişiliğinde birleştiren bir hükümdar olarak görmesiydi (Julian Raby "East-West in Mehmed the Conqueror's Library", *Bulletin du Bibliophile*, Paris 1987/3, s. 299-304).

tercümesi de bulunmaktadır. Bu kitap dolayısıyla Fatih'in pagan dini hakkında da bilgi sahibi olmak istediği anlaşılıyor.

Julian Raby'nin Fatih'in Batı dillerindeki kitapları üzerine yaptığı ayrıntılı incelemeler, bazı yeni sonuçlar ortaya koydu.⁹² Raby'nin çalışmaları, 16 Rumca yazmanın Rum katipler tarafından 1460-1480 yılları arasında Fatih'in sarayında yazıldığını göstermiştir. Bu yazmalardan bir grubu Fatih'in şahsı için diğerleri ise saray okulundan yetişecek bürokratların Rumca'yı öğrenmesi için yazılmıştır. Raby, Fatih için yazılan kitaplar arasında şunları sayar: Critobulus'un *Historiae*, Arrian'ın *Anabasis*, Homer'in *İliad*, *Testament of Solomon* ve Boundelmonti'nin bir seyahatnamesinin Rumca tercümesi ve Diegesi'nin Ayasofya'nın yapımı hakkında bir onuncu yüzyıl yazması. Fatih'in dünyasında çok önemli bir figür olan Ayasofya'nın yapımıyla ilgili bu eserin birçok Türkçe ve Farsça tercümesi bulunmaktadır.

Fatih dönemindeki tercüme faaliyetlerinden sonra XVI. Yüzyılda Batı dillerinden Türkçeye yapılan bütün tercüme Divan tercümanları tarafından yapılmıştır. Divan tercümanları arasında bir eserin çevirisiyle ilgilendiğini bildiğimiz ilk isim Tercüman Mahmud'dur. Mahmud aslı Latince olan bir eseri *Tarih-i Ungurus* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Latince bir Macar tarihi esas alınarak yazılan *Tarih-i Ungurus*, 1526 yılındaki Mohaç Savaşı'nı takip eden dönemde kaleme alınmış olup başlangıcından Mohaç Savaşı sonrasına kadar Macar halkının tarihi hakkında bilgi vermektedir.⁹³ Mahmud bu eseri Kanuni'nin Macaristan seferleri esnasında "Ustulni Belgrad nâm kala"da ele geçirmiş ve bu eseri buluşunu, tercüme edişini ve padişaha sunuşunu eserinin başında kısaca özetlemiştir.⁹⁴

⁹² Raby, "East-West in Mehmed the Conqueror's Library", s. 304.

⁹³ Hazai, Georges "Tarih-i Ungurus", VI. *Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 20-26 Ekim 1961) TTK, Ankara 1967. s. 355-358.

⁹⁴ "Ol zaman ki zarb-i tigiyle feth eylediği Ungurus vilayeti kalelerine birkaç kalenin ahalisi Peç kralına itaat edip emr-i padişahiyle imtisal ve inkiyad eylemedikleri ecilden üzerine asker çekip varup cüz-i vey işaretle feth eyleyip Ustulni Belgrad nam kalede olan Latin ibaresince bir kitap ele girip mefhumuna nazar olundukda Ungurus vilayetinin kadim el-eyyâmdan tevarihi olup ol vilayet ne vecih ile mamur olup ve Ungurus dediklerine sebep ne vech ile olmuştur ve taht gâhı olan Budin'a niçin Budin demişlerdir ve kadim tahtlarının adı nedir ve nedenli krallar gelip gitmişler ve ne zamanlarda kimler ile cenk ü cidal eylemişlerdir ve ne mikdar da krallık sürüp zindegani kılmışlardır beyan olunmağa say edip bu biçare-i zayıf Tercüman Mahmud bende tercüme eylemeye kasd eyledim; vakt olan padişah-ı devranın ve sahib kıran-ı zamanın bu fakir-i hakirin tuhfesine nazar-ı

Tercüman Mahmud'dan sonra gerek telif gerekse tercüme eserleri dolayısıyla Osmanlı kültürüne katkıda bulunan bir diğer tercüman da Murat'tır. Önce Türkçe daha sonra da Latince olarak İslam dinini anlatan bir eser yazmış olan Murat'ın bir diğer çalışması da Cicero'nun *De Senectute* isimli eserinin tercümesidir. *Kitab der Medh-i Pîrî* adını taşıyan bu tercümeyi 1559-1560 yıllarında Venedik'in İstanbul'da bulunan elçisi, Marino di Lavalli, Kanuni Sultan Süleyman'a sunmak için istemiştir.⁹⁵ Eser Türkiye'de ilk kez transkripsiyonu ve de sadeleştirilmiş metni ile *Nasihati Sultan Murad* adıyla Abdullah Uçman tarafından neşredilmiştir.⁹⁶

Uçman tarafından neşredilen transkripsiyon metnin "Dibâce" başlığını taşıyan giriş bölümünde Marino di Lavalli, kendisi ve II. Murat döneminde elçi olan dedesi Andrea Coscolo hakkında bilgi verir:

"Yüce ve âdil ve saadetlü ve kuvvetlü, elmuzafferü ale-l-a'dâi âlem-penâh Pâdişah-ı İslâm es-Sultân, ibn-üs Sultân ibn-üs-Sultân Süleyman Hân; ibn-üs-Sultân Selîm Hân, ibn-üs-Sultân Bâyezid Hân, ibn-üs-Sultân Muhammed Hân, ibn-üs-Sultân Murad Hân (halled-Allahü hilâfete hü ve ebbede saltanatühü ilâ-yevmil-mîzân) Hazretlerinin pây-e-i serîr-i saltanatlarına bu ez'af-ül-ibâd Venedik beğlerinden dergâh-ı saadete bayloslığa işbu târih-i milâd-ı İsa'nın bin beş yüz elli dokuzunda ve hicret-i nebeviyyenün dokuz yüz altmış yedisinde gönderilen Marino di Cavallo nâm fakîr baylos kulları yüzümi sürüp

---

şerifleri mukarin olup bendeleri hakkında himmet ve inayeti mebzul buyurula". Hazai, "Tarih-i Ungurus", s. 356.

⁹⁵ *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, İstanbul 1976. Eserin birisi Topkapı Sarayı kütüphanesi ve diğeri Nuruosmaniye'de olmak üzere iki yazma nüshası vardır. Bu iki nüsha da aynı hattat tarafından aynı özellikte kağıt kullanılarak yazılmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki nüshada dibace yoktur. Topkapı nüshası katalog fişlerinde, *Nasihati Sultan Murad* şeklinde adlandırılmış ve "Fatih'in babası II. Sultan Murad (824-848/1421-1444)'ın oğlu II. Mehmed'e etmiş olduğu nasihati havi anonim bir eserdir" diye tanıtılmıştır. Nuruosmaniye'de 3295 numarada kayıtlı olan nüsha ise "Kitab-ı der Medh-i Piri" şeklinde adlandırılmıştır.

⁹⁶ Uçman, eserin II. Murat devrinde yaşamış olan Venedik balyosu Andrea Coscala tarafından yazıldığını söyler (Uçman s. 12). Torunu Venedik elçisi Marino de Cavali 1559'da (967) eseri Tercüman Murat'a tercüme ettirmiştir. Torun Marino için bkz. Gökbilgin, *Venedik*, Türkçe Belgeler Koleksiyonu, 118 nolu belge. Belge Cavallo'nun 1569 Zilhicesinde görevini tamamlayarak memleketine dönmesi dolayısıyla Venedik dojana gönderilen bir name-i hümayundur (Uçman s. 14).

envâ-ı muhlis ve muhabbetlü ubûdiyyetlerümi arz eylediğümden sonra, ilm-i âlem-ârâlarına şâmil ola ki hâliyâ feth-i dâr-üs-saltanat-ı Kostantaniyye'den evvelde dahi Venedik beğlerinün adet-i kadîmeleri idi ki, hemîşe, Rum Tekfuru zamanında dahi bu şimdiki üslûb üzre aralarından bir mefhar-ül-akran. bir ekâbir beği baylosluğa gönderirlerdi.

Ve ol zamanda dahi Sultan Murad Hân (aleyh-el-rahmeti y-el-rıdvân) Hazretleri taht-ı saltanatları mahrusa-i Edirne'de iken, benüm anam canibinden dedem olan Andrea Coscolo nâm benâm ve aramızda sâhib-i ihtiram beğ İstanbul'da Tekfur yanında baylosluğa ihtiyar olunup gönderilmiş idi. Ve Venedik beğlerinden emrolunmuşdı ki: Mezkûr dedem Edirne'ye dahi varup Sultan Murad Hân (aleyh-il-rahmeti ve'l-rıdvân) Hazretlerinin dahi pâye-i serîr-i saltanatlarına varup yüz süre. Ve ol dahi Sultan Murâd Hazretlerine vardukda, devletlerine ve saadetlerine lâyük benüm dedeme, ki bir hoşça kıyafet üzre olduğundan gayrı, "müsülmân dilinde dahi bilmeğın" kemâl mertebe riâyetler eylemiş."

Sonra torun Cavallo eserin tercüme edilmesini şu şekilde hikaye eder:

"Ve hâliyâ, dedem ba'dehu fevt olduktan sonra, ben bendelerinden gayrı vârisleri kalmayıp, cemî metrukâtı bu fakır bendelerine irsile intikâl eyledükte; kitabları arasında Frenk dilinde bir kaç varak buldum.

Yazılmış ki: Sultan "Murâd Han Hazretleri oğlu Sultan Muhammed Hazretleriyle musahabet idüp, ve pîrliği medh idüp ve uzun ömrün ahvâlini gâyetile güzel ibareler ile ve hikmet-âmiz kelimât ile söylemişler.

Ben kulları dahi bunu bulcuk, bu lâtif cevherlerün böyle battal kalmasını ma'kûl görmeyüp, istedüm ki: Yine ol Frenk dilinden Türk diline tercüme itdürem. Ve hâliyâ, işbu mefhar-ül-akran dergâh-ı âli tercümanlarından Tercüman Murad Beğ kullarıyla tercüme itdürüp, saadetlü pâdişah-ı âlem-penâh hazretlerinün pâye-i serîr-i a'lâlarına

yüz sürüp, enva' iştıyaklu ve muhabbetlü muhlis ubûdiyyetlerümle arz eyledüm.”

Buradan anlaşıldığına göre Cavallo eserin Cicero'dan bir tercüme olduğunu belirtmemekte ve eseri, Sultan Murad'ın oğlu Sultan Mehmed'le sohbetlerinden oluşmuş bir metin olarak takdim etmektedir. Herhalde bununla Kanuni'nin ilgisini çekmeyi arzulamış olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki Cavallo ve Tercüman Murat, Cicero'nun eserinden uyarılama bir metin hazırlamışlardır.

Tercüman Murat Batı dillerinden yaptığı tercümelelerin yanısıra bazı Türkçe eserleri de Latince'ye çevirmiştir. Phillippe von Haniwald'ın isteğiyle yapılan bu tercümeleler daha çok Osmanlı tarihiyle ilgili eserlerin tercümeleleridir.⁹⁷

Divan-ı Hümayun tercümanları tarafından tercüme edilmiş bir diğer eser ise *Tevarih-i Padişahân-ı Françe*'dir. Feridun Bey'in isteği üzerine Tercüman Hasan b. Hamza ve Katib Ali b. Sinan, efsanevi Fransa Kralı Faramund'dan IX. Şarl'a kadar (1563) Fransa kralları tarihini anlatan bu eseri Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmiştir.⁹⁸

Divan tercümanları arasında Osmanlı yazarlarına yardımcı olmak üzere tercümeleler yapmış olanları da bulunmaktadır. Rum tercümanlarının en meşhur ve nüfuzlusu olan baş tercüman Panayot ve tercüman-ı sâni Ali Ufki Bey, Hazerfen Hüseyin Efendi'nin yazdığı *Tenkih-i Tevârîh-i Mülûk* isimli dünya tarihi için Yunanca ve Latince kaynaklardan tercümeleler yapmışlardır.⁹⁹ 1645 Osmanlı-Venedik savaşında Osmanlılara esir düşen ve İstanbul'a getirilerek Enderun'da eğitilen Ali Ufki Bey ayrıca Tevrat ve İncil'i de Türkçe'ye çevirmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Lewis, *age*, s. 89; *Dil Oğlanları*, s. 17; Bosworth, "Tardjuman", *Eİ2*, X, s. 237.

⁹⁸ Babinger, *Tarih Yazarları*, s. 119. *Tevarih-i Padişahân-ı Françe* edebi maksatla yapılmış bir tercüme değildir. Fransa kralları hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alınmış ve basit bir dille yazılmıştır. Mevcut tek nüshası Almanya'da Dresden şehrinde muhafaza edilen eser 1572 yılında hazırlanmıştır.

⁹⁹ Anhegger, R., "Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair mülâhazaları" *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), s. 368. Ayrıca bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavanin-i Âl-i Osman*, haz: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s.8.

¹⁰⁰ Mehmet Güntekin, "Ali Ufki Bey", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 239; Ali Ufki'nin 1662-1664 yılları arasında hazırladığı bu dört ciltlik İncil tercümesi *Biblia Turcica* adıyla Paris'te basılmıştır. (Günay Kut, "Leiden Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu Üzerine", *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, Simurg Yayınları, İstanbul 2005, s. 512). Bundan daha eski tarihli bir İncil tercümesi ise Haki adıyla tanınan Yahya b. İshak'ın 1659 tarihli tercümesidir.

Tarihe dair tercümelerden bir diğeri ise Divan Tercümanı Yakovaki Argypulo tarafından yapılmıştır. Jean-Henri Castera'nın *Histoire de Calérodine II, Impératrice de Russie* (Paris 1800) adlı Fransızca eseri Yakovaki tarafından *Tarih-i Rusya* adıyla çevirilmiş ve bu eser önce 1244/1829'da Bulak'da, daha sonra Amedci Sadullah Efendi'nin düzeltmeleriyle 1246/1831'de ikinci defa yeniden basılmıştır. Yakovaki bu eseri Rum isyanları döneminde Bursa'da sürgünde bulunurken devrin ileri gelenlerinin isteği üzerine tercüme etmiştir.¹⁰¹

Tercüme faaliyetlerindeki yeri ve Osmanlı kültürüne kazandırdığı eserler dolayısıyla eyalet tercümanı Osman b. Abdülmennan da üzerinde ayrıca durulması gereken önemli bir isimdir.¹⁰² Avusturya veya Macar mühtedisi olduğu tahmin edilen Osman b. Abdülmennan XVIII. Asrın ikinci yarısında 1749-1751 (1163-1165) yılları arasında Köprülü Hafız Ahmed Paşa'nın valiliği esnasında Belgrad divanından ikinci tercümandı ve Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki görüşmelerde tercümanlık yapmıştı. Hafız Ahmed Paşa'nın teşvikiyle tercüme faaliyetlerine başlayan Osman Hollandalı tabib ve Coğrafyacı Bernhard Varenius'un (1600-1676), 1664 yılında neşrettiği *Geographia Generalis, in qua affectiones generalles telluris explicantur* isimli eserini 1165/1751 yılında Almanca tercümesinden *Tercümetü Coğrafyati Varenius* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Osman b. Abdülmennan'ın çevirdiği ikinci eser meşhur bir botanik kitabının Latince şerhidir. İtalyan Pierre Andre Matthioli (1500-1572)'nin şerhettiği kitap, Dioscorides'in *Materia Medica* adlı eseri olup Osman b. Abdülmennan bu eseri Latince'den Türkçe'ye *Tercümetü Kitabü'n-Nebat* adıyla tercüme etmiştir.¹⁰³

XIX. Yüzyılın başından itibaren bazı Fenerli Divân tercümanları da Batı dillerinden askeri eğitimde kullanılmak üzere tercüme yapılmıştır. Bu alanda adı en çok bilinen tercüman, Konstantin İpsilanti'dir. İpsilanti, yazarı Bernard Foreste De Belidor olduğu tahmin edilen Fransızca bir eseri *Fenn-i Harb (Muhasara-i Kıla)* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Fransızca aslı tespit edilemeyen bu eser, mütercimi İpsilanti tarafından "Avrupa'nın ashâb-ı ma'arifinden birinin

¹⁰¹ Babinger, *Tarih Yazarları*, s. 338.

¹⁰² A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 188, 204-205; Kıymazan Şeşen, "Belgrad Divanı Tercümanı Osman b. Abdülmennan ve Tercüme faaliyetlerindeki Yeri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 15 (1997) s. 305-320.

¹⁰³ Adıvar, aynı yer.

Fenn-i Harbe dâir risâlesi tercümesidir” şeklinde takdim edilmiştir.¹⁰⁴ İpsilanti kendisini “neslen İpsilanti şöhretiyle ârif Aleksandır Voyvoda’nın Konstantin nâm beyzâdesi” ifadesiyle tanıtmaktadır. Babası da tercümanlık yapan Eflak ve Boğdan voyvodalıklarında bulunan Konstantin çocukluğunda iyi bir eğitim almış çeşitli yabancı diller tahsil etmiş ve özellikle Farsça’da kendisini geliştirmiştir. İpsilanti tercüme ettiği eserin resim ve şekillerini de bizzat kendisi çizmiştir. Eser temize çekildikten sonra III. Selim’e takdim edilmiş ve eseri beğenen padişah bu hizmetine karşılık Konstantin İpsilanti’yi Divân-ı Hümâyûn tercümanı olarak tayin etmiştir. (14 Safer 1211/19 Ağustos 1796). Tayin dolayısıyla İpsilanti’ye verilen “Muaf ve müsellemlik berâtı”nda tayininin gerçekleşmesinde yaptığı tercümelerin rolüne önemle vurgu yapılır: “Mumâ ileyhin fenn-i terceme ve inşada ve tekellüm-ı elsine-i mütenevviada hüsn-ı edâ ve fûnûn-ı ma’ârifde yed-i tûlâsı bi’t-tecrübe nezd-i ferd-i hüsrevânede zâhir ve hüveydâ olmağla...” Eser Raşid Efendi Matbaasında 1792 yılında basılmıştır.¹⁰⁵ İpsilanti’ye verilen beratta onun Vauban’dan, *Muhasara ve Muhârese-i Kıla ü Bıldân* ve *Fenn-i Lağım* adlı iki ayrı tercüme eseri daha bulunduğunu öğreniyoruz.¹⁰⁶

Askeri amaçlı tercüme faaliyetlerinde öne çıkan bir diğer isim de Tercüman Karaca Manolaki’dır. Mühendishânedeki talebeler için Fransızca’dan kitaplar tercüme eden ve onlara Fransızca öğretmekle görevlendirilmiş olan Manolaki bir Fransızca gramer kitabının yanı sıra hunbaracı ve lağımçı ocakları nazırı Memiş Efendi’ye takdim etmek üzere adını bilmediğimiz bir risale daha tercüme etmiştir. Eserleri III. Selim’e takdim edilen Manolaki Bey atıye verilerek ödüllendirilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihi’nde Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1176-1826)*, İstanbul 1995, s. 182. Bu eserin matbu nüshasında eserin müellifinin Vauban olduğu ifade edilmekle beraber, K. Beydilli eserin kesin olarak Vauban’a ait olmadığını isbat etmiştir.

¹⁰⁵ *Risale-i Fenn-i Harb* İpsilanti’nin askerlik ve harb sanatı hakkındaki en önemli tercümesidir. Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn’da ders olarak okutulan bu eser Osmanlı tercüme tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Bu eser Muhammed Yılmaz tarafından tez olarak hazırlanmıştır (*Tercüme-i Risale-i Fenn-i Harb, Mütercim Konstantin İpsilanti*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005).

¹⁰⁶ Beydilli, age, s. 183-4.

¹⁰⁷ Beydilli, age, s. 311.

Rum tercümanlardan sonra mühendishanelerde okutulmak üzere tercüme faaliyetlerinde bulunan bir diğer isim de İshak Efendi'dir. Arapça'nın yanı sıra Fransızca, İtalyanca ve Rumca bilen İshak Efendi mühendishâne baş hocası Ali Bey ile Fransızca'dan *İlm-i Mahrûtiyyât*, *İlm-i Cebîr*, *İlm-i Hesâb-ı Tefâzûlî* ve *Hesâb-ı Tamâmî* adlarıyla eserler tercüme etmiştir.¹⁰⁸

XIX. yüzyılda Tercüme Odası'nda yetişen ve tercüman olarak görev yapan Ahmed Vefik Paşa da Fransızca'dan çeşitli çeviriler yapmış ve daha çok Moliere, Lesage, V. Hugo, Voltaire, Fenelon'dan yaptığı edebi çevirileriyle tanınmıştır. Tercüme Odası'ndan yetişen diğer Osmanlı devlet adamı ve bürokratların da çok sayıda tercüme eseri bulunmaktadır.

Tercümanların Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde rasyonel bir ücretlendirme politikasının olmayışı nedeniyle tercümanların elde ettikleri gelirin miktarı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. XVI. yüzyıla ait kayıtlar tercümanların tımar tasarruf etmenin yanı sıra salyane, ulufe ve adet otluğu türünden tayinatları bulunduğunu gösteriyor. Cezayir beylerbeyine yazılan 27 Cemaziyelahir 954/14 Ağustos 1547 tarihli bir ruus kaydından Yunus Bey'in arpalık tımar tasarruf ettiğini öğreniyoruz.¹⁰⁹ Babası Ferhad'ın ölümü dolayısıyla 22 Rebiulahir 984/19 Temmuz 1576 tarihinde babasının yerine divan tercümanı tayin edilen Mehmet'in Canik sancağında 14090 akçalık tımarı bulunuyordu.¹¹⁰ Divan-ı Hümayun Arap tercümanı olarak görev yapan Nasırüddin ise 29461 akçalık bir zeameti tasarruf ediyordu.¹¹¹

Tercümanlara tımar gelirlerinin yanı sıra salyane ve adet otluğu da veriliyordu. Nitekim Divan'da Macar ve Latin tercümanı olarak hizmet veren Mustafa'ya 7 Rebiulevvel 984 tarihinde "sayir tercümanlara virildüğü üzere" salyane ve adet otluğu verilmesi emredilmişti.¹¹²

¹⁰⁸ Beydilli, age, s. 316.

¹⁰⁹ KK Ruus no: 208, s. 199 (Belge fotokopisi için bkz: EK III). İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Divan tercümanlarından Geyvan'ın tımar tasarruf ettiğini gösteren iki belgeyi zikretmektedir. (Mühimme Defteri 1, s. 151 ve 154; Mühimme 2, s. 179.)

¹¹⁰ KK Ruus no: 230, s. 328.

¹¹¹ KK Ruus no: 222, 19 Receb 978, s. 124 (Belge fotokopisi için bkz: EK IV).

¹¹² KK Ruus no: 230, s. 264

XVI. yüzyıla ait iki kayıt, tercümanların tımar dışında ulufe de aldıklarını göstermektedir. Bunlardan ilki 27 Rebilulahir 956 tarihli bir ruznamçe kaydı olup bu belgeden Tercüman Yunus Bey'in arpalık tımarı dışında günlük 42 akçelik bir ulufe geliri olduğunu öğreniyoruz. Belgeye göre Yunus Bey ulufesini sipahi oğlanları (ebnâ-yı sipahiyân) cemaati mevacibinden almaktadır.¹¹³ 29 Rebiulevvel 977/11 Eylül 1569 tarihli ikinci belgeye göre ise Tercüman Murad mevacibini silahdarlar cemaatine bağlı olarak almaktadır.¹¹⁴

Uzunçarşılı, Daramon'un seyahatnamesinden naklen tercümanların XVI. yüzyılda yıllık 500 dükalık tahsisatları ve aynı miktarda da tımarları olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵ Tülay Reyhanlı'nın XVI. yüzyıl seyahatnamelerine dayalı olarak verdiği rakamlar da bu bilgiyi teyit etmektedir.¹¹⁶

Divan tercümanlarının XIX. Yüzyılın başlarında artık düzenli bir gelire sahip olduğu ve kendilerine maaş bağlandığı görülmektedir. 1821 yılında tercüman olan Yahya Efendi'ye 500 kuruş maaş bağlanmıştı.¹¹⁷ Tercüme odasının kurulmasından sonra tercümanlığın büyük bir önem kazandığı maaşlarında meydana gelen olağanüstü artışlarda da kendini göstermektedir. 13 Kasım 1838 tarihli bir iradeden, Divan-ı Hümayun tercümanının 7500, mütercim-i evvelin ise 2000 kuruş maaş aldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Arap, Latin ve Macar Tercümanlığı

XVI. yüzyıla ait bazı belgelerde Divan-ı Hümayun tercümanlarının çeviri yaptıkları dillere göre Efrenc, Latin ve Macar, Arap tercümanı şeklinde bazı görev unvan ve sıfatları taşıdıkları görülüyor. Bunun XVI. yüzyılın tamamı için kesin bir görev ayrımı olup olmadığı belli değildir. 24 Rebiulahir 944 tarihli bir ruznamçe

¹¹³ DBŞM. No: 20216, s. 86.

¹¹⁴ K. Ruznamçe, no: ???, vr. 35b.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 71

¹¹⁶ Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, 115-116.

¹¹⁷ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, 531. Rum tercümanlar zamanında bazı devlet gelirleri tercümanlık hizmetine karşılık olarak tahsis edilmişti. Divan-ı Hümayun tercümanlığına İshak Efendi'nin tayini (1824) üzerine tercümanlık hizmetine tahsis edilen "varidat", maaş şekline tahvil edilerek İshak Efendi'nin maaşı 800 kuruş olmuştur. Beydilli, age, s. 318.

¹¹⁸ Akyıldız, a.g.e., s. 107.

kaydında Yunus Bey'den "tercüman-ı efrenc" şeklinde bahsedilmektedir.¹¹⁹ Efrenc veya Frenk tabirleri o devirde bütün Avrupalı kavimleri içine alan geniş bir manaya sahip olduğu için bu ünvanın hususi bir görev alanını tanımladığını söyleyemeyiz. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bir tahvil hükmü Divan'da hususi bir Arap tercümanının mevcut olduğunu gösteriyor. 6 Cemaziyelevvel 973/24 Kasım 1565 tarihli bu hüküm, Baki adlı tercümanı "Arap tercümanı" şeklinde tanımlamaktadır.¹²⁰ 19 Receb 978/17 Aralık 1570 tarihine ait bir ruus kaydında da Nasirüddin adlı bir tercümandan bahsedilirken, onun "Asitâne-i saâdetde bilfiil Arap tercümanlığı hizmetinde" olduğu ifade edilmiştir.¹²¹ Her iki kayıt da Divan'da bir Arap tercümanlığı görevinin mevcut olduğunu gösteriyor. Arap tercümanlığıyla ilgili bu iki belgeden sonra daha ileriki tarihlerde düzenlenmiş bazı ruus kayıtlarından Macar ve Latinler için de Divan'da hususi tercümanlıkların ihdas edildiği anlaşılıyor. 7 Rebiulevvel 984/4 Haziran 1576 tarihli bir ruus kaydı¹²² Mustafa isimli bir Divan tercümanını "Macar ve Latin tâifesi" tercümanı diye tanıtmaktadır. Canik sancağında timar tasarruf eden Mehmed de 22 Rebiulahir 984/19 Temmuz 1576 tarihinde, babası Ferhad gibi "Macar tâifesi"ne Divan'da tercümanlık yapmak üzere tayin edilmişti.¹²³

Tesbit edilebilen bu tercümanların dışında farklı diller için de hususi tercümanlık görevleri teşkil edilmiş olabilir. Bunların tesbiti arşiv belgeleri üzerinde uzun süreli taramaları gerektirecektir. Şimdilik bu kayıtlara bağlı olarak, XVI. yüzyılda Divan-ı Hümayun'da Arap, Latin ve Macar dillerinde hususi tercümanlık vazifelerinin teşkil edildiğini söyleyebiliriz.

Sadrizam Tercümanları

Divan-ı Hümayun tercümanları dışında sadrazamların maiyetinde de tercümanların görev yaptıklarını bazı kaynaklardan öğreniyoruz. XVII. Yüzyılın başında sadrazamlık makamını işgal eden Halil Paşa, yahudi asıllı tabibi ve aynı zamanda kapıcıbaşı olan Frenk Süleyman Ağa'yı tercümanlık hizmetiyle de görevlendirmişti. Halil Paşa ayrıca Venedikli Paul Antonio Bon'u da tercüman

¹¹⁹ MAD 17837, 24 Rebiulahir 944, s. 19.

¹²⁰ *KK Divan Def.* nr. 75, vr. 119b.

¹²¹ *KK Ruus Def.* nr. 222, s. 124.

¹²² *KK Ruus Def.* nr. 230, s. 264.

¹²³ *KK Ruus Def.* nr. 230, s. 328.

olarak maiyetinde istihdam etmişti.¹²⁴ Sinan Paşa'nın tercümanı ise Müslüman olmuş bir İngilizdi.¹²⁵

Baştercümanlık ve baştercümanlar

Tercümanlık müessesesine dair araştırmalarda üzerinde durulmamış bir husus da baştercümanlık ünvanıdır. Bu ünvanın ne zaman ortaya çıktığı ve ilk defa kimin için kullanıldığı hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Divan-ı Hümayun tercümanlarına dair bilgi veren bazı batılı kaynaklar -en azından XVI. yüzyıl için- Osmanlı kaynaklarının doğrulamadığı bir baştercüman ünvanından bahsetmekte ve ilk tercüman olarak II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde görev yapmış olan Ali Bey'in adını zikretmektedirler. XV ve XVI. yüzyıllarda gerek Osmanlı arşiv belgelerinde gerekse Osmanlı tarihlerinde adı geçen hiç bir tercüman, baştercüman ünvanıyla anılmamıştır. II. Bayezid dönemine ait inamat defterinde defterdarlık görevlilerine verilen inamlar dolayısıyla düzenlenmiş listede adı geçen üç tercümandan hiçbirisi, dragoman ünvanının dışında bir sığata sahip değildir. 933-942 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden bir ruznamçe defterinde ise Yunus Bey'in de içinde olduğu üç Divan tercümanı "cemâat-i tercümânân" başlığı altında toplanmış olduğu halde bunlar da yalnızca tercüman ünvanıyla kaydedilmiş ve aralarında hiyerarşik bir sıralama yapılmamıştır. Dolayısıyla batılı kaynakların baştercüman ünvanıyla andığı XVI. yüzyıl tercümanları, XVI. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanan bir ünvanın geriye teşmil edilmesiyle yanlış olarak bu ünvanla zikredilmiş olmalıdırlar.

Hammer başta olmak üzere bazı batılı araştırmacılar baştercümanlara ait listeler yayınlamışlardır (*GOR*, VII, 627). Bu listeler daha sonra bazı farklılıklarla M. Guboğlu (*Paleografia*, Romine 1958, s. 107-108) ve Reyehman-Zajaczkowski, (*Osmanlı Türk Diplomatiğası*, s. 194-196) tarafından da tekrar neşredilmiştir. Fakat kaynaklardaki görev tarihleri çok çelişkilidir. Aşağıda, anılan eserlere göre düzenlenmiş Divan tercümanları listesi görölmektedir:

¹²⁴ A.H.De Groot, *The Ottoman Empire and The Dutch Republic*, Leiden 1978, s. 60.

¹²⁵ Reyhanlı, *İngiliz Gezinlerine Göre*, s. 31.

BAŞ TERCÜMANLAR

Ali Beğ
 Yunus Beğ 1525-1550 (Rum)
 Ahmed Beğ, Heinz Tulman (Alman)
 İbrahim, 1551-1571 (Polonez)
 Oram 1573
 Mahmud, 1571 (Alman)
 Murad Beğ, (Macar)
 Hürrem Beğ, 1578
 Zülfikar, (Macar) 1607?-1657
 Mamucca della Torre, (İtalyan)
 Panogiotis Nikusios 1661-1673 (Rum)
 Alexandra Mavrocordatos 1673-1709 (Rum)
 Sefer Ağa
 Nicholas Mavrocordatos 1689-1709
 Ioan (John)? Mavrocordatos 1708-1717
 Gregorie Ghica 1717-1727
 Alexander Ghica 1736-1741.
 John Callimachi, 1744-1752
 Matthew Ghica, 1752-1758
 Gregorie Ghica 1758-1764
 Gregory Karadja 1764-1765
 Skarlat Karadja 1765-1768, 1770-1774
 Nicholas Suzo 1768-1769
 Michael Racovitza 1769-1770
 Alexandra İpsilanti 1774
 Constantine Moruzi 1774-1777
 Nicholas Karadja 1777-1782
 Michael Suzo 1782-1783
 Alexandra Mavrocordatos 1783-1785
 Alexandra Callimachi 1785-1788, 1794
 Constantine Ralett 1788
 Emmanuel Karadja 1788-1790
 Alexandra Moruzi 1790-1792
 George Constantine Moruzi 1792-1794
 George Moruzi 1795-1796
 Constantine Alexandra İpsilanti 1796-1799
 Alexandra Nicholas Suzo, 1799-1802
 Alexandra Michael Suzo, 1802-1807

Bibliyografya

- Acs Pal, "Tarjumans Mahmud and Murad Austrian and Hungarian Renegades as Sultan's Interpreters" *Europa and die Türken in der Renaissance*, ed. W. Kühlmann B. Guthmüller (Tubingen Frühe Neuzeit 2000), 307-316.
- Adivar Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 188, 204-205.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yayınlayan Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.
- Aküin Ömer Faruk, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, II, s. 143-157.
- Akyıldız Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.
- Altınay Ahmed Refik, "Dr. Friedrich Kraeletz, *Osmanische Urkunden in Turkischer-Sprache*, Wien 1922", *TOEM*, II/79 (Mart 1340), s. 122-3.
- Anhegger, R., "Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair mülâhazaları" *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), s. 368.
- Artan Tülay, "Fener" *DİA*, XII, s. 341-2.
- Aybet Gülgün Üçel, *Avrupa Seyyahlarının Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları, 1530-1699*, İstanbul 2003.
- Babinger Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, İstanbul 2003.
- Babque-Grammont, Jean-Louis, "A propos de Yûnus Beg, *Baş Tercümân de Soliman le Magnifique*" *Istanbul et les langues orientales, Actes du colloque organisé par l'IFEA et l'INALCO à l'occasion du bicentenaire de l'Ecole des Langues Orientales*, ed. Frédéric Hitzel, Paris, L'Harmattan 1997, s. 23-39.
- Barkan Ömer Lütfi, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, c. IX, s. 13 Ankara 1979. s. 296-380.
- Berkes Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlama*, İstanbul 1978.
- Bertrandon De La Broquiere'in *Denizaşırı Seyahati*, Ed. Ch. Schefer, (Çev: İlhan Arda), Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- Beydilli Kemal, "Stephan Gerlach'ın Ruznamesi'nde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, (29 Mayıs-1 Haziran 1988) Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s. 89-100.
- Beydilli Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihi'nde Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1176-1826)*, İstanbul 1995.
- Beydilli Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa" Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 66-138.
- Beydilli Kemal, "Âli Paşa, Mehmed Emin", *DİA*, II, s. 425-6.
- Bosworth, "Tardjuman", *ET²*, X, s. 235-237.
- Decei Aurel, "Fenerliler", *İA*, IV, 548.
- Delilbaşı Melek, *Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnameler ve Nameler (XIII-XV. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1980.
- Dennis George T., "1403 Tarihli Bizans Türk Antlaşması", *Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX/1-4, (1971-1978) s. 153-166.

- 937/1530 tarihli *Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri*'nde (167 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri 937/1530 I Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara 2003.
- Enfants de langue et drogmans = Diloğlanları ve Tercümanlar*, yayına hazırlayan: Frederic Hitzel, İstanbul 1995.
- Erünsal İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI. İstanbul 1981, s. 213-222.
- Erünsal İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II: Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (İstanbul 1984), 1-17.
- Eyice Semavi, "İstanbul:Tarihi Eserler", *İA*, c. VI, s. 1467.
- Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, hazırlayan: Uçman Abdullah, Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser: 76, İstanbul 1976
- Fleischer, Cornell H., "Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureacracy", *Journal of Turkish Studies*, X (1986), s. 135-141, s. 138-139.
- Gelder Geert Jan Van, *Eastward Bound: Dute Ventures and Adventures in the Middle East* (Publisher:Radopi) 1994.
- Gökbilgin Tayyip, "Korvin Mathias (Matyas)'ın Bayezid II'e Mektupları, Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten*, XXII/87 (1958), s. 382-390.
- Gökbilgin Tayyip, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12 (1968-71) s. 1-151.
- Gökbilgin Tayyip, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatından Kânûnî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, I/2 (1964), s.149-150, 165.
- Gökbilgin Tayyip, *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul 1992.
- Groot H.De, *The Ottoman Empire and The Dutch Republic*, Leiden 1978.
- Guboğlu M., *Paleografia*, Romine 1958.
- Güntekin Mehmet, "Ali Ufki Bey", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 239.
- Güzel Abdurrahman, "Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Avusturya Devlet Arşivi'nde Bulunan Mektuplarından Bazılarının Muhteviyatı Hakkında", *XI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 5-9 Eylül 1990), Ankara 1994, c. 3, s. 999-1013.
- Halaçoğlu Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- Hazai, Georges "Tarih-i Ungurus", *VI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 20-26 Ekim 1961) TTK, Ankara 1967. s. 355-358
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fî Kavanin-i Âl-i Osman*, haz: Sevim İlgürel, Ankara 1998.
- Horniker, Arthur Leon, "Osmanlı Türk Diplomasisi", çev. Refet Balata, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, (1989), s. 193-205.
- İpşirli Mehmet, "Bâb-ı âlî" *DİA*, c.6, s. 382
- İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul Finans Tarihi I, (1742-1787)*, (Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kala, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kala), İstanbul 1998.

- Jorga Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Jusdanis Gregory, *Necessary Nation*, Princeton Universty Press. 2001.
- Kolodziejczyk Dariusz, *Ottoman Polish Diplomatic Relations*, Leiden, 2000.
- Köprülü Fuat, "Bizâns müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, 1931, s. 262.
- Krstic Tijana, *Narrating Conversions to Islam: The Dialoguse of Texts and Practises in Early Modern Ottoman Balkans*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan 2004.
- Kut Günay, "Leiden Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu Üzerine", *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, Simurg Yayınları, İstanbul 2005, s. 512.
- Kütükoğlu Mübühâh, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri -Bildiriler-*, İstanbul 1988, s. 95-112.
- Lalor Bernard, "Promotion patterns of Ottoman bureaucratic statemen from the Lale Devri until the Tanzimat" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* I (1972), s. 77-92.
- Lewis B., *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev: İhsan Durdu, İstanbul 2000.
- Lesure Michel, "Notes et Documentes Sur Les Relations Veneto-Ottomanes 1570-1573 (II), *Turcica*, VIII/1 (1976), s. 119.
- Matuz Jozef, "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymans des Prächtigen", *Südost-Forschungen*, XXXIV, (1975), ss. 26-60.
- Mirmiroğlu V.L., *Fatih Sultan Mehmet ve Francesko Filelfo*, İstanbul 1956.
- Mumcu Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Ankara 1986.
- Ongunsu H., "Âli Paşa", *İA*, I, s. 355.
- Orhonlu Cengiz, "Tercüman", *İA*, c. XII, s. 175-181.
- Paker Saliha, "Turkish Tradition", *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London : Routledge, 1998, Saliha Paker, "Turkish Tradition", 571-582.
- Pamukçiyân Kevork, "Camcıoğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi", *Tarih ve Toplum*, 143 (Kasım 1995), s. 299-303.
- Raby Julian, "East-West in Mehmed the Conqueror's Library", *Bulletin du Bibliophile*, Paris 1987/3, s. 299-304.
- Reychman Jan, Ananiasz Zajaczkowski, *Osmanlı Türk Diplomatikası El Kitabı*, (Çev: Mehmet Fethi Atay), İstanbul 1993.
- Reyhanlı Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, Ankara 2001.
- Sinan Çavuş, *Târih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstolni-i Belgrad or Süleymannâme*, İngilizce giriş: Süheyla Artemel, İstanbul, 1987.
- Soysal İsmail, "Türk-Fransız Diploması münasebetlerinin ilk devresi" *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, III/5-6 (1951-1952), s. 63-94.
- Şakiroğlu Mahmut H. "1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının Asli Metni" *İ.Ü Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (1981-82) s. 387-393.

- Şeşen Ramazan, "Belgrad Divanı Tercümanı Osman b. Abdülmennan ve Tercüme faaliyetlerindeki Yeri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 15 (1997) s. 305-320.
- Tanpınar Ahmed Hamdi, "Ahmed Vefik Paşa", *İA*, I, s. 208.
- Teply Karl, "Namçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13 (1969) s. 247-263.
- Theunissen Hans, *Ottoman Venetian Diplomats the Ahidnames*, EJOS, I, 1998.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1980.
- Veinstein Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu" *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 6, Ankara 1999, s. 256-263.
- Vryonis Speros, "Byzantine Constantinople and Ottoman İstanbul" *The Ottoman City and its Parks*, ed. Irene Bierman Rifat Abou el-Haj, New Rochelle- Newyork 1991.
- Warner, Jayne L., "Tribute to a Translator" *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman*; Edited by Jayne L. Warner, Warner Syracuse University Press, İstanbul 2001, c. 1, s. 343-356.
- Yılmaz Muhammed, *Tercüme-i Risale-i Fenn-i Harb, Mütercim Konstantin İpsilanti*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

EKLER

كامل كور كاسان ماندي عامه				
مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه
مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه
مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه
مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه	مصلحون كاسانولت اليه

EK I : Ramazan 909 Tarihinde Şâkirdân-ı Kâtibân-ı Hızâne-i Âmire kadrosunda görülen dragomanlar, s. 40

درین احوال ... فاضله بوند که انجاس
 علی اجماع کعبه ... لغات سوره که
 و در کجا جان جان و نماز سوره ... فصل و اشک
 زنده اش از غلغله ای این نماز را اول سوره
 مکه که در آن است سوره الفتن ... سوره که در آن است
 بلکن اعالیه ... سوره که در آن است
 فخر سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 اول سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 رسد سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 مکتوبه و در آن سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است

در سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است

سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است
 سوره که در آن است ... سوره که در آن است